

Noter 248 - anmeldelser

Ole Retsbo: 1000 års konspirationsteorier. Fra tempelriddere og Illuminati til QAnon og Trump. Gads Forlag 2025

Brian Christensen (red.): Nyt fra Ukraine. Personlige beretninger fra korrespondenter, eksperter, forsvarsanalytikere, ambassadører og politikere. Hakon Holm 2024.

Lars Christian Nørbach og Jens Ove Skjærbæk: REGAN Vest. Fra hemmeligt regeringsanlæg til offentligt museum. GAD 2025.

René Karpantschof: De ekstreme danskere. Idéernes kamp før katastrofen 1921-1939. Gads Forlag 2025.

Inge Svendsen: Knud og Kristian - venner i Aalborgs modstandskamp. Forlaget KVIST 2025.

Maria F. Hansen: Grottesker. 1500-tallets freskomaleri i Rom, Firenze og Norditalien. Aarhus Universitetsforlag 2025.

Peter Harmsen: Det tredje riges øjne og ører. De hemmelige SS-rapporter 1939-1945. Lindhardt og Ringhof 2025.

Sine Krogh og Anna Sandberg: Nederlagets ekko, 1864. 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025.

Poul Grinder-Hansen og Birgitte B. Johannsen: Christoffer Valkendorf - manden og mindet. Gads Forlag 2025.

Tom Buk-Swienty: Russerne kommer. Politikens Forlag 2025.

Vibeke Kaiser-Hansen: Forbryderfamilier. 1800-tallets underverden. Nord Academic Forlag 2025.

Carl Thorvald Christensen Bilbo: Uvisheden. En kriminalbetjents vidnesbyrd fra KZ-lejrene. Kriminalforlaget 2025.

Gunner Lind: Eliterne, 1448. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025.

Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: Nazismens danske soldater. Danskere i Waffen SS fra besættelse til efterkrigstid. Lindhardt og Ringhof 2025.

Lotte Isager: Håbet på heden, 1866. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2024.

Josef P. Batikha, Sissel B. Fossat og Andreas Marklund: Radio og TV. Danmarks Radio og danskerne. Gads Forlag 2025.

Anker Brink Lund: Millionæren bag de radikale. Historien om Herman Heilbuth. Gads Forlag 2025.

Kurt Villads Jensen: De store korstog, 1095. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025.

Line Vestergaard Knudsen (red.): Kampen mod havet. Limfjordstangen 1825-1925. Nord Academic Forlag 2025.

Anders Lundt Hansen: Vilhelm Erobreren. Da Norden mistede England. Lindhardt og Ringhof 2025.

Søren Hein Rasmussen og Arne Kjær Hansen: Travle tider. På arbejde i 1930'erne. Aarhus Universitetsforlag 2025.

Claus Bundgård Christensen, Jakob Sørensen, Joachim Lund og Niels Wium Olesen: Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45. Ny udvidet jubilæumsudgave. Informations Forlag 2025.

Laura Maria Schütze: Kongelige begravelser. Gads Forlag 2025.

Henrik Jensen: Mens vi venter på miraklet. Gads Forlag 2025.

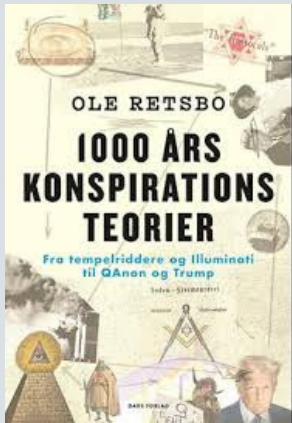
Gunhild Moltesen Agger: Lange skygger. Besættelsen i film og serier. Nord Academic Forlag 2025. 352 sider, 324,95 kr.

Historisk faglitteratur

Konspirationsteorier – vigtig og nyttig bog til vor tid

Ole Retsbo: *1000 års konspirationsteorier. Fra tempelriddere og Illuminati til QAnon og Trump*. Gads Forlag 2025. 352 sider, 299,95 kr.

Cand. mag. i historie og samfundsfag Ole Retsbo (født 1958) har skrevet en god og vigtig bog om de vigtigste konspirationsteorier, og det er oplagt, at bogen skaffes til skolens bibliotek og til historielærerne på skolen. Ole Retsbo har en grundig viden, for som journalist i DR har han lavet flere TV-udsendelser om emnet, og han har sat sig

godt ind i stoffet. Bogen er velskrevet, letlæst og forsynet med noter, litteraturliste og navneregister.

Men hvad er konspirationsteorier egentlig? Den amerikanske konspirationsteoriforsker Michael Barkun siger det sådan: "En konspirationsteori er troen på, at en organisation eller gruppe handler i hemmelighed for at opnå et ondt formål." Hertil følger han tre karakteristiske træk:

- Intet sker ved et tilfælde
- Intet er, som det ser ud
- Alt er forbundet (s. 13-14)

Allerede i Antikken støder man på de første konspirationer. Romerske historikere som Tacitus beretter om, hvorledes der bag dødsfald, sygdomme og andre begivenheder gemmer sig forskellige former for sammensværgelser. Eller hvad med historien om Nero, der lader det meste af Rom brænde, mens han selv fornøjer sig med at spille lyre?

Middelalderen og reformationstiden har deres konspirationsteorier. Jøderne blev anklaget for mange af de ulykker, som kunne ramme samfundet dengang. De forgiftede drikkevandet og dræbte kristne småbørn. En anden afart af konspirationerne finder man i hekseprocesserne, der især ramte kvinderne i datidens samfund. Hekseprocesserne blev godt hjulpet på vej af dominikanermunken Heinrich Krämers bog *Heksehammeren* fra 1487, hvor man kunne læse om hekse-nes forfærdelige møder og ritualer.

De moderne konspirationsteorier dukker op omkring Den franske Revolution og knytter sig især til et navn, nemlig Augustin Barruel, som Ole Retsbo kalder 'den moderne konspirationsteoris godfather'. Barruel var som præst flygtet fra revolutionen, og i England udgav han i 1797 bogen: "Mémoires pour servir à l'histoire du jacobinisme" (Erindringer til illustration af jakobinismens historie). I denne bog forklarer Barruel, hvordan revolutionen ikke var et resultat af nogle politiske og økonomiske processer i samfundet (som vi troede), men derimod var resultatet af en ondsindet planlægning, der omfattede følgende tre grupper: De franske oplysningsfilosoffer, Frimurerne og den hemmelige orden Illuminati.

Ifølge Barruel tordnede Voltaire ikke alene mod kirken, men planlagde også at omstyrte samfundsordenen: "I alle konspirationer finder man et hemmeligt sprog, et kendeord, som er uforståeligt for alle andre, men som opildner konspiratorerne og minder dem om deres endelige mål". (s.56)

Frimurerne med deres hemmelige orden og mystiske ritualer var ifølge Barruel også 'arnesteder for statsfjendtlige, antikristne og revolutionære tanker', og Barruel kunne finde mange 'beviser' på dette trods denne ordens helt fredelige upolitiske karakter.

Illuminati er i vor tid blevet kendt fra Dan Browns populære bøger og efterfølgende film med Tom Hanks i hovedrollen. Men det var Barruel, der først fik beskrevet denne mystiske samfundsomstyrtende organisation, der havde sit udspring i Bayern i slutningen af 1700-tallet. Illuminatiorganisationen havde nogle meget vidtløftige planer om at ændre samfundet, men det blev aldrig til mere, og den gik i sig selv flere år før den franske revolution. Dog ikke for Barruel, der mener, at organisationen på udspekuleret vis fortsatte hemmeligt og førte Frankrig ud i revolution. Bogen blev en bestseller og oversat til mange sprog, og den kom til at danne skole for senere konspirationsteorier til trods for, at påstande om frimurerne og Illuminatis betydning blev tilbagevist i samfundsdebatten.

I 1800- og 1900-tallet dukkede der flere konspirationsteorier op, og de fik tag i mange. Der blev udgivet en lang række bøger om jødernes skumle planer, der fik nyt liv i slutningen af 1800-tallet med offentliggørelsen af "Zions Vises Protokoller". Det var et falskneri produceret af den russiske zars hemmelige politi, og den skulle vise, hvorledes jøderne planlagde at overtage verdensherredømmet. Der går en lige linje fra dette falsum til Holocaust.

I vor tid har især to konspirationsteorier været fremtrædende: De første vedrører Kennedymordet i 1963

og de næste terrorangrebet 9/11 – foruden den latterlige teori om månelandingen i 1969 (se s. 180-181).

Med stor grundighed gennemgår Ole Retsbo debatten om Kennedy-mordet, hvor virkelig mange – også i Danmark – blev offer for konspirationsteoriene. Godt hjulpet på vej af Oliver Stones film JFK fra 1991 trods den solide og troværdige efterforskning, der udpegede Lee Harvey Oswald som alene om mordet.

Konspirationsteoriene om terrorangrebet på USA d. 11. september 2001 (9/11) har ikke haft samme vind i sejlene. Men de varsler alligevel et helt ny trin for konspirationsteoriene, for på dette tidspunkt var internettet blevet så udbredt, at debatten kunne folde sig ud på en helt anden måde – og meget hurtigere. Nu foregik debatten blandt almindelige mennesker og med 'likes' og sociale medier var der ingen dæmper på alle mulige vidtløftige – for ikke at sige kugleskøre – tanker og teorier.

Konspirationsteoriene flourer i dag på internettet, og konspirationsmageren over dem alle er den amerikanske radio- og tv-vært Alex Jones, der med sin internetplatform Infowars omsatte for over en mia. kr. i 2015-18.

En helt utrolig amerikansk konspirationsteori udfoldes omkring fænomenet QAnon, der hævder, at der findes et netværk af sataniske, kannibalistiske og pædofile, der driver en global børnesex handelsring. Og dette netværk konspirerer mod Donald Trump. Der leveres ikke skyggen af dokumentation for påstandene, hvorfor to forskere med rette har kaldt dem 'konspirationsteorier uden teori'. Men det gør ikke fænomenet mindre skræmmende, og QAnon var med i optakten til Stormen mod Kongressen 6. januar 2021. Endnu mere foruroligende er det, at den nuværende amerikanske præsident flere gange har udtrykt sympati for og støtte til nogle af 'teoriene', der kommer fra Alex Jones, QAnon og ligesindede.

Denne bog burde bearbejdes til et undervisningsmateriale til ungdomsuddannelserne. Men inden dette sker, så skaf bogen til biblioteket og historiekollegerne, og stik et kapitel eller to til den videbegærlige historieelev.

Ulrik Grubb

Nyt fra Ukraine

Personlige beretninger fra korrespondenter, eksperter, forsvarsanalytikere, ambassadører og politikere. Brian Christensen (red.). Hakon Holm 2024. 290 sider, 395 kr.

“Der er krig i Europa” var den smertelige erkendelse, der gik op for os alle, da Rusland angreb Ukraine i 2022. Bogen er udgivet 1000 dage efter angrebet. Det er også den oplevelse, der står stærkest hos udenrigsminister Jeppe Kofoed den morgen, krigen brød ud, og hvor svært det var at skulle fortælle sine børn på 11 og 6, at nu er der krig

i Europa.

Udgiveren har samlet 15 personer, hvoraf de fleste er folk, som vi er vant til at se som eksperter og kommentatorer. Alle 15 har både en professionel og personlig tilgang til konflikten. Det sikrer en meget god blanding.

Indholdet i de forskellige interviews er selvsagt meget forskelligt, da de interviewede har forskellige baggrunde. Der er adskillige danske og ukrainske diplomater, flere historikere og mange, der arbejder som journalister med dækning af krigen; endelig er der også to politikere.

Det er karakteristisk, at de enkelte afsnit er meget personlige, og der er mange detaljer om de enkeltes forhold til konflikten og deres forhold til Rusland og Ukraine. Flere har et mangeårigt forhold til Rusland. Mange af de interviewede taler russisk, og man fornemmer, hvor stort et tab konfrontationen med Rusland opleves som. Det påpeges også af flere, hvor farligt de finder det, at vi isolerer det russiske som sådan. Charlotte Flindt Pedersen advarer mod, at vi får gjort Rusland til en spoilernation som Nordkorea.(s.48)

Det fornemmes, at alle har fået stillet et hovedspørgsmål: Hvad lavede du den dag, Rusland invaderede Ukraine? Og hvilke højdepunkter har der været i konflikten?

Da der er mange journalister blandt de interviewede, fylder nyhedsdækningen og journalistisk arbejde en del.

Bogen er en samling kilder til, hvordan danske (og en enkelt ukrainer) øjenvidner har oplevet krigen indtil nu. Udover de personlige oplevelser får vi også vurderinger af krigen og som nævnt nogle personlige analyser af krigens baggrund og struktur.

Bogens sidste afsnit skiller sig lidt ud. Valentyna Shapovala, som er forsker ved Københavns Universitet, giver en fin karakteristik af mis- og desinformation i forbindelse med krigen, både fra russisk og ukrainsk side. Shapovala, som har en dansk-ukrainsk baggrund, giver også en kort karakteristik af den danske presses dækning af krigen!

Umiddelbart kunne man forvente en bog med 15 analyser af krigen i Ukraine. Det er ikke tilfældet. Bogen er egentlig i sin undertitel åben om indholdet – "Personlige beretninger fra...og politikere"

Bogen lever som sådan op til, hvad den udgiver sig for. Hvis læseren fokuserer på den forventning og ikke på 15 skarpe analyser, så er det en bog, der dokumenterer oplevelsen af "krig i Europa" hos en række profiler kendt fra medierne!

Journalisten Thea Pedersen beskriver den oplevelse, hun har, når hun forlader krigszonen og kommer hjem: "Når alt kommer til alt, vil vi journalister altid være flygtige forbipasserende vidner til en krig, fordi vi kan tjekke ind og ud af krigszonen, som vi vil" s.261

Hun fortsætter med, hvordan hun bærer så mange skæbner med sig. Det gælder nok også for de fleste af bogens bidragydere, men på en eller anden måde også for læseren – selvfølgelig på et andet niveau. Vi kan ikke undgå at blive påvirket af den ulykkelige krig i Europa, men dybest set har vi stadig muligheden for at tjekke ud af den!

Johannes Lebech

REGAN Vest

Fra hemmeligt regeringsanlæg til offentligt museum. Lars Christian Nørbach og Jens Ove Skjærbæk. GAD 2025. 200 sider, 249,95 kr.

I min baghave – sådan da – ligger en af nationens bedst bevarede hemmeligheder, og det var vittterligt en velbevaret hemmelighed, som lokalområdet kun havde meget sparsomme oplysninger om – eller dvs. lige indtil, at det pludseligt var på alles læber, og anlægget skulle gøres til et

museum og åbnes for offentligheden. Denne proces har Lars Christian Nørbach og Jens Ove Skjærbæk begået en bog om. Begge forfattere har været en del af arbejdsgruppen som hhv. museumsdirektør og projektkoordinator, og de har derfor et nært kendskab til processen.

Bogen er en flot publikation, og en hvilken som helst historiker vil være stolt af at have den liggende som en såkaldt *coffee-table-book*. Den er flot sat op, og der er mange, store farvefotografier af bunkerne, omgivelserne og processen op til åbningen som museum. Endvidere er der billeder fra den officielle åbning – og undertegnede kan ikke undgå at føle en lille tilfredshed over lige bestemt at kunne anes bag Leif David- sen, som holdt den historiske åbningstale.

Bogen består af 21 kapitler, og det lyder måske af meget, men den er hurtig læst. Kapitlerne er relativt korte, og nogle af dem er så specifikke, at kun den meget dedikerede læser, som fx en anmelder, fordyber sig i dem. Kapitel 13 handler fx for en stor dels vedkommende om de udfordringer, som brandsikring af museet gav, og kapitel 15 handler om miljøcertificering af museet. Begge dele er vigtige – bevares – men måske fylder det lidt meget i fremstillingen.

Regan Vest – eller Regeringsanlæg Vest – som ikke har noget med firsernes navnkundige amerikanske præsident at gøre, er et vigtigt mindesmærke for en svunden tid, som pludseligt ikke er så svunden endda. Formålet med anlægget var, at regeringen – eller dele af den – ville kunne gemme sig i tilfælde af en atomkrig. Anlægget er derfor bygget dybt ned i jorden, så man i anlægget ikke bare kan overleve, men også fortsætte styringen af Danmark.

Mangt en historielærer husker stadig en tid, hvor den bipolære verden syntes så stabil, at intet kunne ændre

på dette – og anlægget havde dermed en relevans. Elevernes forståelse af verdens tilstand er dog noget anderledes. Derfor er bogen et indspark; især hvis man er så uheldig at være bosiddende langt fra det himmerlandske, at en udflugt ikke er oplagt.

Bogen skal dog tages for, hvad den er; der er ikke en grundig gengivelse af den kolde krigs rå realiteter; ej heller er det en fremstilling af Danmarks rolle i denne spændte situation; dette forventes at være på plads, inden bogen åbnes. Det er derimod en flot og meget grundig beskrivelse af et museums opståen, og det stærkeste bidrag til historieundervisningen er således billedsiden.

God læselyst

Kim Hornbech

Kampen om Danmarks sjæl

René Karpantschhof: *De ekstreme danskere. Idéernes kamp før katastrofen 1921-1939*. Gads Forlag 2025. 661 sider, 399,95 kr.

Bogen har indlysende kvaliteter. Den er grundig, veldokumenteret, oplysende og dækkende i forhold til sit emne. Dens svagheder er mere et spørgsmål om smag og vil af mange givetvis opfattes som styrker. Forfatteren maler med bred pensel og kommer somme tider til at male ved siden af. Hvis man har travlt, kan man blot sætte

læsehastigheden op.

Bogen handler om en periode af Danmarks historie hvor der var alvorlige udfordringer mod centrale danske værdier, udfordringer der kulminerede i den tyske besættelse af Danmark i 1940, men som landet kom igennem temmelig skrammet, men nogenlunde uskadt. 1940 (1939) er bogens slutpunkt, berettiget nok, fordi udfordringerne nu skifter karakter fra indre til overvejende ydre.

I en overvejende kronologisk disposition følger vi udviklingen i Danmark og i nogen grad også Europa og Mellemøsten fra den kaotiske situation ved Første Verdenskrigs afslutning, over idéernes gradvise udvikling og organisering og tredivernes krise og til førkrigssituationen i 1939. Vi får præsenteret den økonomisk-soziale baggrund, men også det som nogle opfattede

som det moralske forfald, udgangspunktet for bevægelserne til venstre og højre i det politiske spektrum.

Forfatterens fortællestil er den der nu er moderne i medierne: For hver af de mere generelle træk eksemplificeres der med konkrete personer, oftest "almindelige mennesker" men af og til "kendte danskere", som Tove Ditlevsen og Lise Nørgaard, foruden de politiske kendte skikkelser. Også dette er veldokumenteret, men gør jo ikke bogen kortere. Lige meget, sådan gør man nu!

Med et emne som det foreliggende kan det være svært for en forfatter at skjule sit personlige standpunkt, og det er vel også spørgsmålet, om man bør gøre det. Men vi ser dog både sagen fra "de røde" ekstremisters side og fra politiets og myndighedernes, når de sidste skal beslutte, hvor hårdt der skal fares frem mod de første: Vi skal sørge for ordenens opretholdelse, men der skal helst ikke være for mange sårede og i hvert fald slet ingen døde! Hvad angår ekstremisterne på højrefløjnen, er det lidt sværere: Vi får præsenteret, med slet skjult ironi, holdninger og udtalelser der dengang var gængse, men nu på grusomste vis forsynder sig mod dagens politiske korrekthed.

Et problemkompleks, der ikke spillede en hovedrolle i Danmarks historie dengang, behandles ret grundigt: Palæstinaproblemet. Vi følger situationen for de danske og europæiske jøder og zionismen, og ser også sagen fra palæstinenserens synspunkt. At dette emne tages op, vil nok gøre bogen interessant for mange i dag.

Et helt fundamentalt spørgsmål tages ikke op: Hvordan kan det være, at Danmark klarede sig igennem ideernes og ekstremisternes stormløb med demokrati og pluralisme i behold? Man kan selvfølgelig finde brudstykker til en forklaring i bogen, men eksplicit behandles problemet ikke. Det er nok den også dengang høje sociale tillid der ligger bag, men denne i sig selv kræver jo også en forklaring.

Der er – desværre – mange lighedspunkter mellem situationen i mellemkrigstiden og situationen i dag, og dette vil gøre bogen interessant for mange, og det fortjener den også. Ganske vist er der ikke i dag en alternativ styreform eller samfundsmodel, der åbenlyst stilles op mod det pluralistiske demokrati, men utilfredsheden med dem der påtager sig et ansvar, mod "politikerne", er stor og voksende, og de politiske virkemidler mere og mere voldsomme.

Axel Moos

Knud og Kristian – venner i Aalborgs modstandskamp

Inge Svendsen. Forlaget KVIST 2025. 152 sider.

Som det fremgår af titlen, fokuserer bogen på to venner fra modstandskampen i Aalborg under besættelsen. De lokale og personlige historier bindes sammen med korte beskrivelser af besættelsens historiske udvikling.

Forfatteren har et direkte personligt forhold til den ene, Kristian, som døde for mange år siden. Knud derimod har forfatteren i vid udstrækning benyttet som en vigtig kilde til bogen. Bogen bygger ikke kun på den +90-åriges hukommelse; beretningen bygger også på en lang række andre kilder, og der er en omfattende litteraturliste!

Bogen er bygget kronologisk op fra april 1940 med en beskrivelse af udviklingen i de to forhold og deres oplevelser og venskab gennem modstandskamp, arrestation og ophold i koncentrationslejr.

Bogen er meget detaljeret i sin beskrivelse af modstandskampen i Aalborg. Det giver den fordel, at modstandskampen bliver meget nærværende, netop på grund af det personlige og lokale fokus. Der er tale om beskrivelser af "almindelige" modstandsfolks deltagelse i kampen.

I bogen beskrives indgående de to venners arrestation, afhøring med tortur og deres anbringelse i Frøslev, Dachau og befrielsen med de hvide busser. Også i disse afsnit er bogen meget personlig, og det fremmer følelsen af autenticitet.

I de afsluttende afsnit beskrives de to modstandsmænds liv efter krigen. De to har meget forskellige skæbner. Den ene, Knud, er stort set ikke efter eget udsagn og i forhold til sit livsforløb præget af krigens traumer og fysiske eftervirkninger, og han bliver 100 år gammel. Den anden, Kristian, bliver forfulgt af sygdom og krigens traumer hele livet og dør relativt ung.

Bogen er et personligt dokument, hvor man fornemmer, at det har været vigtigt for forfatteren at sætte dette minde om sin far. Til trods for denne personlige vinkel giver bogen et fint billede af to af de mange "almindelige" modstandskæmpers oplevelser og de konsekvenser, det havde for mange af dem!

Johannes Lebech

Fascinerende bog om grotesker

Maria Fabricius Hansen: *Grotesker. 1500-tallets freskomaleri i Rom, Firenze og Norditalien*. Aarhus Universitetsforlag 2025. 244 sider, 299,95 kr.

Lad mig begynde med en bekendelse: jeg har flere gange besøgt Uffizi-museet i Firenze både privat og som lærer med elever på studietur. Og jeg har godt set – og undret mig lidt over – de spøjse loftsdekorationer, som findes i flere af gallerierne. Men jeg har aldrig stoppet og og studeret dem nøjere. Jeg skulle jo videre til de

"rigtige" store og kendte kunstværker, som Uffizi er så rige på.

Efter læsning af Maria Fabricius Hansens (MFH) lille, men stofmættede bog om 1500-tallets freskomaleri i Italien må jeg erkende, at jeg nok er gået glip af store oplevelser ved ikke at dvæle ved museets loftsudsmykninger. De er nemlig ikke bare eminente eksempler på grotesker, den genre, MFH introducerer i bogen, men også store og sære kunstværker i deres helt egen ret.

Titlens "Grotesker" har rod i, at kunstnere fra slutningen af 1400-tallet begyndte at udforske de antikke ruiner i Rom; de gravede sig ned i, hvad de opfattede som underjordiske grotter. Hvad de så på væggene fx i Neros Domus Aurea, inspirerede dem til at male noget lignende, og efter disse "grotter" fik genren navnet grotesker.

Og hvad er grotesker så? Ifølge MFH er grotesker kendetegnet ved motiver, der er i bevægelse og i forvandling. Grænserne mellem figur og ornament er flydende. De afbilder ofte kropsåbninger, som er de steder, hvor de faste grænser til omverdenen er tvetydige, hvorfra noget kan trænge ind eller strømme ud. Derfor forekommer maskemotivet hyppigt. Også her handler det om tvetydighed: for hvad eller hvem gemmer sig bag masken? (s. 6).

MFH peger på at groteskerne er marginale på to måder: dels er de placeret som ramme uden om de "væsentlige" figurmalerier, dels blev de benyttet som udsmykning af marginale, sekundære rum og steder som fx loftsudsmykningerne i Uffizi.

Disse marginale træk ved groteskerne forklarer måske også det grænseoverskridende i deres motiver.

Når man ser de mange eksempler på grotesker, som bogen formidler, tror man undertiden ikke sine egne øjne. For der var tilsyneladende ingen grænser for, hvad der kunne afbildes. I Uffizi kan man fx se en mand, der pisser en kentaur i hovedet! Der er også adskillige grotesker med kvindelige monstre, fx et hvor en kvinde med blottede bryster sidder på hug med spredte gedebukkeben og blottet køn!

Kvindemonstre og kentaure, som også optræder i flere forskellige udfordrende stillinger på groteskerne, får MFH til at diskutere, hvorvidt groteskerne er udtryk for misogyni? Og det mener hun delvis er tilfældet og ser det bl.a. i sammenhæng med hekseforfølgelserne og udbredelsen af syfilis fra Amerika – begge dele ramte Europa fra slutningen af 1400-tallet. Men igen er groteskerne tvetydige, idet kvinder i groteskerne også fremstilles som repræsentanter for naturens livgivende kraft.

I slutningen af 1500-tallet begyndte groteskerne at gå af mode og blive udsat for kritik. De var for kaotiske og fantasifulde. Der kom krav til kunstnerne om, at deres værker så vidt muligt skulle gengive virkeligheden.

Bogen har mange kvaliteter; det er en kortfattet og velskrevet introduktion til genren, som overbevisende sættes ind i en både historisk og kunsthistorisk sammenhæng. Den er – for at sige det mildt – gennemlustreret; de fleste fotos er taget af Pernille Klemp eller forfatteren selv. Billedsiden er i sig selv en stor oplevelse.

Endelig er bogen ikke bare en introduktion til genren, men også en meget konkret guide til, hvor man kan opleve groteskerne. Anden del af bogen ("Steder med grotesker") er simpelthen en omhyggelig gennemgang af, hvor i Italien man kan se grotesker, og hvad man specifikt kan se de forskellige steder. Og man får lyst til at bruge et par uger i området mellem Rom og Firenze på jagt efter groteske oplevelser.

Henrik Bonne Larsen

Feedback i et diktatur

Peter Harmsen: *Det tredje riges øjne og ører. De hemmelige SS-rapporter 1939-1945.* Lindhardt og Ringhof 2025. 456 sider, 329,95 kr.

Forestillingen om, at man i et diktatur ikke behøver at tage hensyn til befolkningens ønsker, er naturligvis fejlagtig. Tvang er dyrt og ineffektivt, og virkningsfuld propaganda forudsætter kendskab til den befolkning, der skal påvirkes. Og i nogle tilfælde falder befolkningens ønsker ligefrem sammen med regimets mål. På den anden side er

en række af de kanaler, man har i et demokrati, til at lodde folkestemningen ikke til stede i et diktatur, så hvad gør man så?

Det man gjorde i Tyskland 1939-45, har Peter Harmsen skrevet en rigtig god bog om. Det drejer sig om de rapporter som blev indsamlet af SS, nærmere bestemt af sikkerhedstjenesten, SD, om den tyske befolknings tanker og holdninger under krigen, og stillet til rådighed først og fremmest for rigsministeren for folkeoplysning og propaganda, Joseph Goebbels. Disse rapporter, med deres tusindvis af sider, er en vigtig kilde til Tysklands historie under krigen og skal, som andre kilder, underkastes en kritisk vurdering. Dette gør Harmsen flere steder i bogen, men mest samlet og koncentreret i det afsluttende kapitel "epilog".

Lejlighedsvis er der en bemærkning i rapporterne om at "der er iværksat foranstaltninger" over for en åbenmundet borger, men der er kun få eksempler på virkningen af rapporterne på den førte politik og propaganda; Harmsen har nok ikke følt det som sin opgave, og det ville også være ekstremt svært. Det, der er bogens formål, er at belyse befolkningens forhold, tanker og holdninger, altså præcis det, der også er rapporternes formål. Rapporterne er sammenskrivninger og redigeringer af et råmateriale, tilvejebragt af en større mængde af "Vertrauensleute" (måske ca. 30.000 i alt), personer med brede kontaktnet og en vis uddannelse, og naturligvis ikke offentlig kendt som V-Leute. Harmsen antager, at de alle var mænd og midaldrende.

Fra starten af gjorde Goebbels det klart, at han forventede sandfærdige rapporter, også selvom de var ubehagelige, men efterhånden blev den slags svært at acceptere. Goebbels havde det hele tiden svært

med personlig kritik, men i 1943 begyndte han at anklage rapporterne for defaitisme, og Harmsen mener at kunne påvise at dette påvirkede rapporternes indhold. I andre tilfælde må man formode at indholdet påvirkes af V-folkernes køn, alder og sociale status.

Bogen er sagsopdelt, med kapitler om holdninger til krigen, til magthaverne, til seksualitet og ungdom, til eliten, til andre nationer, til fremmedarbejdere og jøder, og endelig er der overvejelser om tiden efter krigen. Nogle gange er indholdet, som man kunne vente, men af og til er der gedigne overraskelser.

Helt modsat Første Verdenskrig var der ingen begejstring ved krigens udbrud. Den var ikke befolkningens ønske, men efterhånden som sejrene kom, ændrede dette sig. Men nederlagene ændrede ikke folkets støtte til regimet før i de sidste måneder. Typisk er det også, at den kritik, der blev rettet mod regimet gennem hele perioden, blev rettet mod Hitlers omgivelser, aldrig mod Hitler selv, et fænomen man kender fra andre totalitære styre.

Rapporterne er fulde af klager over ungdommen, der skildres som opsætsig, doven, uden tanke på andet end fornøjelser, præget af amerikansk kultur osv, som man kunne forvente af midaldrende iagttagere, og over kvinderne, der ifølge observanterne gladeligt hengav sig til både krigsfanger og fremmedarbejdere – klager man genkender fra andre lande og andre tider. Klagerne rimer meget dårligt med billedet af de marcherende og heilende masser.

Bogen er umiddelbart anvendelig, som den er, eller man kan følge de udførlige henvisninger til rapporterne selv, forudsat tilstrækkelig energi og tyskkundskaber.

Axel Moos

Danmarks store traume godt belyst: 1864-nederlaget i eftertiden

Sine Krogh og Anna Sandberg: *Nederlagets ekko 1864*. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.

Kunsthistoriker Sine Krogh og lektor i tysk Anna Sandberg, Københavns Universitet, har skrevet en fin lille bog om de kulturelle eftervirkninger af det traume, som

ramte Danmark med nederlaget i 1864.

Nederlaget betød,

- at Danmark mistede omkring 2/5 af sin befolkning og areal
- at Danmark måtte tage til takke med at blive en småstat i verden
- at titusindvis af dansksindede måtte leve under tysk regimente frem til genforeningen 1920
- at 6.000 danske mænd mistede livet som soldater på tysk side under Første Verdenskrig

Selv om de færreste i dag skænker denne monumentale begivenhed mange tanker, er der ingen tvivl om, at den har spillet en afgørende rolle for danskerne i mange, mange år. Min morfar, der døde som en ung mand i 1920, var hele sit voksne liv optaget af sagen som medlem af foreningen "To Hjerter", der symboliserede den tætte forbindelse mellem danskerne nord og syd for Kongeåen – den nye grænse.

Men dette er ikke en almindelig historiebog, for forfatterne vælger at formidle og analysere de mange spor, som nederlaget har skabt i den danske kultur, som de selv skriver: "Denne bog handler om 1864: om reaktionerne på krigen og det tabte Slesvig og de mentale ekkoer på kort og lang afstand. Den har den kulturelle erindring som omdrejningspunkt, dvs. de måder, hvorpå 1864 siden er blevet bearbejdet, fremstillet og repræsenteret i kunst og kultur som malerier, romaner, sange, monumenter og mindeår." (s.7)

For 1864 blev sat i scene på mange forskellige måder i de efterfølgende årtier. I skulpturer, malerier, digte, sange, skønlitteratur, film og tv.

Der gås kronologisk frem og mange forskellige ekkoer inddrages, som normalt ikke omtales udførligt i de

historiske fremstillinger. Nedenfor omtales en lille del af ekkoerne i bogen.

Nogle malere valgte at formidle den positive historie med danskerne, der havde spillet en helterolle som i Otto Baches maleri "Oberst Max Müller ved Sankelmark", der i dag kan ses på det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Og netop dette museum er et direkte resultat af 1864-nederlaget. Brygger Jacobsen (Carlsberg) skabte dette museum for at opildne den danske befolkning til patriotisme og fædrelandsånd.

Inden for litteraturen og digtningen var 1864 også central. I disse år blev en stor del af den nationalromantiske digtning skabt, som vi kender det fra Højskolesangbogens fædrelandssange som "Venner ser på Danmarks kort" af Chr. Richardt og "Det haver så nyligen regnet" af Johan Ottosen.

Forfatterne har også et fint blik for litteraturen. Den absolutte bestseller blev P.F. Rists "En Rekrut fra fire og treds" fra 1889. Den skildrer på den ene side krigens blodige virkelighed, men også de positive sider med kammeratskab, opofrelse og heltemod, hvor hovedpersonen Felix formulerer sit ønske for fremtiden med ordene: "nye længsler efter at kæmpe for fædrelandet og ny tro på i nye kampe at kunne vinde sejr for landet og hæder for sig selv". (s.54) En anden heltefortælling leverer Wilhelm Dinesen (far til Karen Blixen) med sin "Fra ottende brigade" fra 1877, og hans bog var med til at gøre Dybbøl Mølle til det kollektive erindringssted, som det stadig er i dag.

På den anden side står forfattere som J.P. Jacobsen med romanen "Niels Lyhne" (1880) og ikke mindst Herman Bang med romanen "Tine", der udkom i 25-året for krigen i 1889. I Bangs roman er det en helt anden historie, der fortælles. Her bliver krigens meningsløshed og destruktivitet fremhævet og hovedpersonen er den livskraftige og glade Tine, der i fortvivelse ender med at begå selvmord. Selv om Herman Bang blev fordømt af mange toneangivende borgerlige og nationale kræfter, viste den alligevel sin livskraft. For i 100-året 1964 skabte Knud Leif Thomsen filmen med samme navn, hvor Lone Hertz fik en Bodil for sin præstation som Tine.

Tom Buk-Swienty skabte med Slagtebænk Dybbøl (2008) Dommedag Als (2010) den moderne fortælling om 1864, og Slagtebænk Dybbøl blev grundlaget for Ole Bornedals tv-serie og film "1864 – brødre i krig". Folketinget havde i anledning af 150-året givet 100 millioner kroner til projektet, men både fra faghistorisk og politisk hold var der kritik af filmens og dens vinkling af historien. Kampen om tolkningen af 1864 er ikke slut endnu – og stopper den nogensinde?

Som sædvanlig i denne serie er bogen fint illustreret og overkommelig i omfang, og forfatterne formår at give en vigtig del af den danske historie og kultur et troværdigt og velformuleret udtryk.

Ulrik Grubb

Kongetjener og from lutheraner. Christopher Valkendorf i Guds og nationens tjeneste.

Poul Grinder-Hansen og Birgitte Bøggild Johannsen: *Christoffer Valkendorf – manden og mindet. Gads Forlag 2025. 239 sider (rigt illustreret), 299,95 kr.*

Poul Grinder-Hansen (f.1956) er historiker og seniorforsker ved Nationalmuseet. Birgitte Johannsen (f.1948) er kunsthistoriker og redaktør emerita på Danmarks Kirker. Sammen med ph.d. Anni-Haahr Henriksen (f.1990) har de skrevet denne bog om en af 1500-tallets mægtigste

mænd. Det drejer sig om Christopher Valkendorf (1525-1601), som tjente tre konger og sluttede sin karriere som rigshofmester for Christian 4.

Bogen er delt i to dele. I del 1: *Kongens mand* følger vi Valkendorfs embedsmandskarriere, som kan opdeles i tre forløb. Som lensmand i Bergen og på Island bekæmper han i særdeleshed hanseatisk indflydelse i Bergen. Det lykkedes ham i første omgang at få kontrol med eller udvise de tyske købmænd i Bergen, men han må senere se dette underkendt af Frederik 2., efter at byrådet i Lübeck klagede over ham. Efter at være taget til nåde igen følger et nyt forløb, hvor han bliver sendt til Livland for at hjælpe Hertug Magnus med at navigere under Syvårskrigen. En svær opgave som ikke bliver nemmere at Hertug Magnus var ret modtagelig for at underlægge sig en udenlandsk fyrste. Han endte da også med at blive kronet til konge af Livland i 1570 i Rusland. I den sidste del af embedsmandskarrieren var det primært ansvaret for den danske økonomi som rentemester, administrator for flåden og senere rigshofmester som fylder. Her arbejder han hårdt på hovedstadens bedste, flåden samt bedre forhold for de studerende.

I Bogens Del 2: *Privatmanden og mindet* er fokus på Valkendorfs arbejde som godsejer, kirkemand samt kollegiestifter. Vi hører om, hvordan han bruger sine midler på at påbegynde totalrenoveringen af godset Glorup og en af de få nye kirker i 1500-tallet, nem-

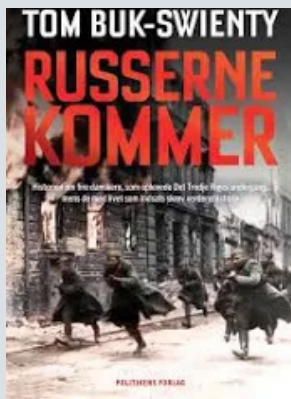
lig Svindinge Kirke. På samme måde, som Valkendorf som kongens mand utrætteligt arbejder på at styrke kongemagten, er han som privatmand opsat på, at han selv og den danske befolkning skal leve et fromt kristent liv men også på at hjælpe de fæstebønder eller studenter, som har brug for det. At han derudover, som antydnet i underoverskriften, arbejder hårdt på at styrke sit eget og familiens renommé gennem bøger, malerier og oprettelsen af Valkendorfs kollegium i København passer godt med en adelsmand.

Samlet set giver Grinder-Hansen og Johansen et bredspektret og interessant billede af en mand, som er bemærkelsesværdig konsistent i sin overbevisning efter ordsproget "Giv kejseren, hvad kejserens er." Bogen er nok for detaljeret til at blive brugt på ungdomsudannelserne, men er med sine smukke illustrationer og mange interessante afsnit interessant for Adelsvældet som periode.

Rasmus Thestrup Østergaard

... uden glørværdighed, bare afstumpet og nedværdigende.

Tom Buk-Swienty: *Russerne kommer*. Politikens Forlag 2025. 528 sider, 259,95 kr.

Læseren af Tom Buk-Swientys fortsættelse til værket Berlin brænder, som udkom sidste år, konfronteres straks fra begyndelsen med driften frem mod det uundgåelige. Stemningsbilledet af Wilhelm Furtwänglers koncert 23. januar 1945 i Admiralspalast i Friedrichstrasse afspejler de dystre perspektiver for

Det Tredje Riges hovedstad og for dens befolkning. Koncerten udvikler sig til et drama, da *il maestro* efter en strømafbrydelse leder sine Berlinerfilharmonikere igennem Johannes Brahms' højromantiske 1. Symfoni i c-mol frem mod den 4. og sidste sats, hvor han i et accelererende tempo, stringendo er den musiske betegnelse, inddrager hele følelsesregistret, giver sine følelser frit løb, tolker sin smerte. Få dage senere flygtede han til Schweiz. Furtwänglers og orkestrets præstation blev optaget, er bevaret og kan aflyttes på YouTube. Her fornemmer man, hvad der gjorde så dybt indtryk på Paul Ernst Stemmann, Stem kaldet, som overværede koncerten. Han var Berlingske Tidendes reporter i Berlin siden 1942 og udgør en fjerdedel af kernen af personkredsen, omkring hvilken Buk-Swientys beretning udfoldes. De øvrige er kollegaen Arild

Huitfeldt, der var udsendt af Social-Demokraten, Vincens-Steensens Leth, der var legationsråd ved det danske gesandtskab og følgelig benævntes Råden og Frederik Holck Colding, attaché ved samme gesandtskab. Råden var blandt samarbejdspolitikens argeste kritikere og modsatte sig ofte ordrer fra udenrigsministeriets direktør, Niels Svenningsen. Hans forbindelse til og indsats for den tyske opposition var, især efter attentatet på Hitler 20. juli 1944, på det nærmeste livsfarlig og var længe upåagtet, eller ligefrem ignoreret, hjemme i Danmark. Med sikker hånd og elegance følger forfatteren dem og deres kolleger og venner gennem krigens sidste måneder og får til sidst et kalejdoskopisk kaos til at falde på plads som en helhed, afrundet og fuldendt, da kombattanterne vender hjem 14. august, efter at de havde været totalt isolerede i det russisk besatte Berlin fulgt af ufrivillig internering i Moskva. En passant kaster han lys over Josef Stalins magtfuldkomne, paranoide spil med sine stjernegeneraler og uddrager essensen af den overvældende erindringslitteratur fra førerbunkerens fobiske miljø, fra Hitler i januar 1945 'gik under jorden', over dennes nervesammenbrud 24. april, 'Aus, verloren, schluss, vorbei', to dage efter sin 56-års fødselsdag, hvor den første russiske artillerigranat var faldet i Berlin, til hans endeligt for egen hånd efter blot omkring 38 timer som nygift 30. april kl. ca. 15.20.

Stem, som indiskutabelt indehaver førstepladsen blandt dramaets protagonister, havde i marts ladet sig hyre som agent for den britiske efterretningstjeneste SIS, også benævnt MI6. Fra 20. april og i krigens sidste uger gennemførte han i bestræbelsen for at overdrage Berlins fremrykkende erobrere det indhentede materiale en odysse af tilnærmelsesvis homerisk format på kryds og tværs i området sydvest for Berlin og Potsdam. Med amerikansk bistand slap han over Elben og krydsede den 13. maj grænsen til Danmark. Endnu samme aften mestrede han at indtelefonere til sin avis den første af seks omfangsrige artikler om slaget om Berlin – som den første vestlige journalist. Det var et scoop, verdenshistorie, i overlegen stil, som gav genlyd internationalt.

Journalister fra tyskbesatte lande arbejdede under temmelig komplicerede forhold. De var underkastet censur, dels når de afsendte deres artikler, dels når disse blev modtaget hjemme, og desuden var alle konstant eksponeret for regimets aggressive propaganda. Der var på det nærmeste mødepligt i bl.a. presseklubberne på Leipziger Platz og i Dahlem i udenrigsminister Joachim von Ribbentrops villa. Eksempelvis var Stem vidne til et gevaldigt presseshow den 6. marts, der afholdtes i det ilde tilredte propagandaministerium i Wilhelmstrasse, hvor hovedattraktionen, generaloberst Heinz Guderian, for sine monstrøse løgne fremført med sædvanligt vulkansk temperament siden

markedsførtes af tilstedeværende tyske journalister som 'sandhedens budbringer'. Kun halvanden måned senere, den 22. april, besøgte Huitfeldt ledsaget af kollegerne og vennerne Theo Findahl, en norsk journalist, og sydslesvigeren Jacob Kronika det nu helt rømmede propagandaministerium, hvor de i forhallen, efter Huitfeldts 'aparte indfald', som de sidste nogensinde indskrev sig i gæsteprotokollen.

At indgyde sin befolkning frygt for russerne var et for-tærsket, men dog virkningsfuldt element i det nazistiske regimes propaganda. Hvem, som havde mulighed for at bringe sig i sikkerhed, flygtede i marts: "De håbløse fanatikere, regimets ansigt udadtil, Hitler og Goebbels, de, der ved, at de er levende døde og ikke har anden udvej end at gå under med regimet, holder derimod fast. I deres selvforståelse skal alt, hvad der er tysk, og alle tyskere gå til grunde sammen med dem" (s. 160). Og de, som ingen mulighed havde for at bringe sig i sikkerhed, søgte i stigende grad og stik imod nazismens dogmer trøst og lindring i troen og kirken, men i krigens sidste måneder udbrød en veritabel selvmordsepidemi overalt i Tyskland, også i Berlin. Fra absurditeternes overdrev forlyder det, at rustningsminister Albert Speer, han var også musikelsker, lod Berlinerfilharmonikerne give en privat koncert den 11. april med den sidste scene i Richard Wagners Götterdämmerung, hvor Valhalla forvandles til aske og sod, som en temmelig ildevarslende afslutning. Den intense luftkrig var, med eftertryk, blevet genoptaget 3. februar med et angreb af 1.000 fly, og Berlin og dens indbyggere var da og sidenhen udsat for forfærdende tab og ødelæggelser. Det påstås, at medlemmer af Hitlerjugend efter koncerten omdelte gratis cyanidkapsler. For øvrigt indgik Götterdämmerung et par uger senere, den 1. maj ved 21-tiden, i det musikalske oplæg i radioen til forkyndelsen af Hitlers død.

Den russiske operationsplan for erobringen af Berlin, der var udarbejdet omkring 1. april, blev iværksat den 16. april. Godt en uge senere, 25. april, var ringen om byen sluttet, og de russiske og amerikanske hære opnåede samme dag kontakt ved Elben ved Torgau. Rygter om russiske misgerninger var ilet forud, og nu erfarede man, at rygterne talte sandt. Et voldsorgie fulgte Den Røde Hærs indtrængen i Berlin ledsaget af massevoldtægter, som alle i forskellig grad blev vidne til. Steensen-Leths skrivekone Peggy alias Margrethe Roving undgik 25. april kun med nød og næppe at blive voldtaget takket være Rådens koldblodighed, og for dem og deres to kvindelige tjenestefolk ude i Dahlem kunne det at blive erobret af russerne koges ned til 'At leve i angst'. Dagen efter blev Huitfeldt vidne til en timelang voldtægt af samtlige kvinder i dr. Baumanns husstand i Dahlem, hvor han boede.

Undervejs, medens det apokalyptiske drama omkring Det tredje Riges kollaps udspilles og fuldbyrdes ved Berlins fald, identificerer læseren sig uvægerligt med den sluttede kreds af journalister og diplomater og deres fæller og får en følelse af at have opnået næsten en personlig relation til hver enkelt. Man medlever deres fysiske og mentale belastning under presset fra tragediens dynamik og uundgåelighed, en belastning, som alle, om end i varierende grad, mærkedes af resten af livet. Beretningen rundes af ved, at læseren erfarer om deres videre livsforløb.

Det tekniske apparat indeholder, ud over en 'Tak' og nogle bemærkninger til den anvendte citatteknik og digitale behandling af farvefotos, kapitelvis ordnede noter og kildehenvisninger samt et register. Dertil kommer en redegørelse for det bemærkelsesværdige kildemateriale, som Buk-Swienty har inddraget, først og fremmest for vidneværdien af Stemanns upublicerede erindringer dateret 1980, som henlå i Imperial War Museum i London, og som gav forfatteren ideen til sit nu fuldbårte tobindsværk. En oversigt følger over arkiver og over anvendt litteratur, denne med ca. 200 enheder, og endelig er der en oversigt over illustrationernes proveniens. Beretningens omfangsrige billedmateriale, langt de fleste er fotos, leverer den ubarmhjertigste, usminkede dokumentation af krigens gru, som vore øjenvidner jo skildrer med ord, men hvor ord kun sjældent matcher den virkelighed, som fotoet formidler.

Ole Halting

Forbryderfamilier

1800-tallets underverden. Vibeke Kaiser-Hansen. Nord Academic Forlag 2025. 320 sider, 399,95 kr.

Tyveri af flæsk, kedler, papir, frakker, støvler, sække, får og heste for ikke at glemme smugkroer, utugt, løsgænger, be- drageri, hæleri og værst af alt røveriske overfald. Listen er lang over forbry- delser begået på Vejle- egnen i midten af 1800-tallet, hvorimod li- sten over sigtede og dømte for de mange for- brydelser er knap så lang, da det stort set er de samme tre familier, der nærmest rutinemæssigt mistænkes og undersøges.

I bogen *Forbryderfamilier, 1800-tallets underverden* af Vibeke Kaiser-Hansen, bliver vi præsenteret for de tre

familier samt deres relationer og netværk, som dukker op i myndighedernes efterforskning af anmeldte forbrydelser i perioden 1837-1846. Vibeke Kaiser-Hansen vil med sin bog sætte fokus på menneskene bag forbrydelserne for derved at gøre os klogere på levevilkår og de miljøer, som de færdedes i.

Bogen indledes med et røveri, der fandt sted natten mellem den 7. og 8. august 1845, hvor et ægtepar blev overfaldet i deres hjem. Ægteparret kom slemt til skade under den tumult, der opstod, da de forsøgte at jage de tre gerningsmænd ud af deres hus. Det lykkedes at få tilkaldt hjælp, og der blev indledt en jagt på forbryderne anført af ægteparrets sønner. Ved hjælp af fodspor og oplysninger fra naboer, fandt de ca. 20 mænd, der deltog i jagten, frem til familiens Bøhls hus ved Vandel om eftermiddagen d. 8. august. Her holdt de vagt indtil sognefogeden dukkede op. Sognefogeden besluttede sig for at anholde husets datter Karen Bøhl, da mange spor pegede på hende som en af deltagerne i røveriet. Yderligere fandt de den anden deltager i overfaldet, men der var ikke spor af den tredje gerningsmand. Tirsdag den 12. august blev der derfor indrykket en annonce i Vejle Amts Avis, hvor den tredje gerningsmand blev eftersøgt. Af særlige kendetegn blev nævnt, at den eftersøgte på venstre hånd havde fået et voldsomt bid i en af sine fingre, da et af ofrene havde bidt ham. Der blev udlovet en dusør på 10 rigsdalere. Den 17. august lykkedes det at få fat i den tredje mistænkte. Under forhørene af de tre anholdte kom der flere personer i spil som mistænkte. Blandt andet blev Karen Bøhls forældre anholdt og afhørt om deres deltagelse i planlægningen af og medvirken til røveriet.

I januar 1846 faldt der dom ved Underretten, dernæst ved Landsoverretten i Viborg i maj 1846 og endelig ved Højesteret i november 1846. Her skal blot røbes, at Karen Bøhl blev frifundet i Landsoverretten på grund af manglende beviser. Det kunne betale sig ikke at sige for meget og ikke være bleg for at ændre forklaringer undervejs.

Derefter gennemgår Vibeke Kaiser-Hansen forskellige lovovertrædelser, der anmeldes i perioden. Vi følger efterforskningen af hestetyverier 1842-1843, hvor Stauerbye-familien kom i søgelyset. Familien Stauerbye var kommet til egnen fra Fyn og boede i et hus, som de havde købt af et medlem af Bøhlfamilien. I oktober og november forsvandt der flere heste fra Egtved og Bølling, og i midten af november lykkedes det at sporre hestene til Fyn. Far og søn fra Stauerbye-familien blev udpeget af vidner, og da de ernærede sig ved hestehandel og var kendt af myndighederne, blev de anholdt og afhørt. Under efterforskningen og forhørene viste det sig, at en søn og svigersøn fra Bøhlfamilien også var indblandet.

I en sag om papirtyveri fra Engelsholm Papirfabrik i 1838 bliver vi præsenteret for den tredje familie, som optræder i kilderne, da vi bliver præsenteret for Søren Steck, som kom ud af en stor familie med mange medlemmer bosat vest for Vejle. Søren Steck gjorde sig særlig bemærket, idet han forsøgte at bestikke herredsfogeden med 5 rigsbankdalere, hvilket ikke lykkedes. Bestikkelsesforsøget blev i stedet bragt op i sagen om det stjålne papir, hvor Søren forklarede sig med, at han ikke ønskede "at blive sat i ulykkelighed", da han tidligere var udeblevet fra et forhør.

Forhørene afslørede andre forbrydelser, og Vibeke Kaiser-Hansens grundige arkivarbejde bringer os tæt på de involverede parter, idet hun ved sin afdækning af hovedpersonernes virke gennemgår tidligere forbrydelser. Det kan til tider være vanskeligt at bevare overblikket over persongalleriet, men bagerst i bogen er der heldigvis en oversigt over familier og personer. Vibeke Kaiser-Hansen bruger i sine gennemgange af forbrydelserne mange citater fra de afhørte, så vi kan følge, hvordan forklaringer ændres, beskyldninger rejses mod andre, bortforklaringer, løgnehistorier og angiveri mellem familiemedlemmer. Der tegnes et tydeligt billede af, at forklaringerne ændres alt efter, hvad der er opportunt, og hvad der aftales mellem de anklagede.

Bogen er bygget op i syv afsnit, hvor såvel forbrydelser som dagligliv og livsvilkår i lokalsamfundene skildres. Desuden bliver vi præsenteret for politivæsen og retssystem. I datidens system var den lokale retsbetjent, det være sig herredsfoged eller byfoged både efterforsker, anklager og dommer. Tekniske opklaringsmetoder

fandtes stort set ikke, så domfældelse var meget afhængig af tilståelser. Desuden kunne besiddelse af stjålne effekter og uafhængige vidneudsagn føre til dom.

Bogens kildemateriale præsenteres i et selvstændigt afsnit bagerst i bogen. Der er anvendt et meget omfattende materiale, hvor især forhørs- og domprotokoller fra retsbetjentarkivet på Rigsarkivet er centrale for bogen. Alle forhør blev nedskrevet af en skriver, og ved afhøringernes afslutning blev udsagn og referat læst op for de afhørte, så evt. fejl kunne rettes. Desuden er der anvendt kirkebøger, folketællinger, aviser og erindringer.

Bogen er forsynet med mange velvalgte illustrationer, som giver fine afbæk i læsningen af den meget detaljerede tekst.

Vibeke Kaiser-Hansen har skrevet en yderst interessant bog om småkårsfolks levevilkår og overlevelsestrategie-

gier i det danske landbrugssamfund i 1800-tallet. De fleste tyverier indeholdt ikke store værdier, og de stjålne genstande blev ofte brugt i tyvenes husholdninger, hvad enten det var mel, flæsk eller tøj. Familien Bøhl bagte mistænkeligt mange rugbrød dagen efter et tyveri af mel i Billund.

Det lykkes for Vibeke Kaiser-Hansen på fineste vis at give plads og stemme til en gruppe mennesker fra samfundets bund, som normalt ikke optræder i historiske fremstillinger.

Er man til lokalhistorie med blik til den store historie, menneskeskæbner og kriminalsager, så er det en spændende og velformidlet bog.

Susanne Geisler

Dag for dag, uge for uge og år for år...

Carl Thorvald Christensen Bilbo: *Uvisheden. En kriminalbetjents vidnesbyrd fra KZ-lejrene. Kriminalforlaget 2025. 262 sider, 299,95 kr.*

Den omfattende erindringslitteratur, som besættelsestidens fængslinger og deportationer gav anledning til, er tilføjet Carl Thorvald Christensen Bilbos efterladte 'vidnesbyrd', hvilket er fuldt berettiget grundet dets kvaliteter. Bilbo, der var født i 1914, blev i 1940 ansat ved politiet og året efter overført til kriminalpolitiet. Forinden havde

han bl.a. aftjent sin værnepligt og erhvervede i 1937 løjtnantsgraden. I 1939 blev han indkaldt til Sikringsstyrken. 19. september 1944 blev han arresteret af besættelsesmagten og sammen med ca. 2.000 andre medlemmer af politikorpset og 140 grænsegendamer deporteret til Tyskland.

'Vidnesbyrdet' indledes af en redegørelse for politiets modsætningsfyldte vilkår i det spændingsfelt, som opstod mellem befolkning og besættelsesmagt. Den er affattet af Niels-Birger Danielsen, der er cand.phil. i historie, journalist og forfatter. Jo mere de illegale aktiviteter tog til i omfang og styrke hen imod samarbejdspolitikens sammenbrud i august 1943, desto mere belastedes politikorpset af den af samarbejdspolitikken afledte opgave at bekæmpe 'spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed' rettet mod besættelsesmagten, og det fik i tiltagende grad fol-

kestemningen imod sig. Danielsen mener, at en stor del af politikorpsets medlemmer, måske flertallet, som udgangspunkt var uden sympati for den illegale virksomhed: "I et disciplinært indstillet korps tog man kongens og regeringens ord om lov, orden og samarbejde alvorligt" (s. 10). Bilbo afveg i hvert fald herfra, og han var langt fra den eneste. Det fremgår af datteren Birgittes erindring om sin far og af to certifikater blandt bilagene, som blev udstedt henholdsvis af general Eisenhower på vegne af USA's præsident og af Air Chief Marshall Tedder på vegne af The British Commonwealth, at han, og da også hans familie, havde været led i en flugtrute, ad hvilken nedskudte allierede piloter bragtes i sikkerhed, hvilket var en højrisikabel metier. Familien husede også kort jøder, der var undervejs til Sverige. I august 1944 udarbejdede besættelsesmagten en plan for desorganisering af det danske politi ved at arrestere og deportere et større antal betjente – dem, som ved planens iværksættelse var på vagt i landets fire største byer. Det var hensigten herefter at gennemføre en reorganisering af politiet, under en mere tyskvenlig ledelse, på grundlag af den resterende nu afvæbnede styrke.

Da tyskerne slog til 19. september 1944, kom det næppe overraskende for ret mange, og Bilbo erindrede sin reaktion således: "Jeg var klar over, at jeg var færdig som politimand, indtil tyskernes kapitulation, men det var jeg rystende ligeglad med. Alle, jeg talte med om det, havde det på samme måde. Vi havde længe været kede af bestillingen og kunne nu glæde os over, at enden var nået" (s. 53). Uvisheden, alle rygtedannelsers kilde, begyndte straks ved arrestationen, og uvished fulgte dem under hele deres fangenskab. Bilbo fortæller, at rygtestrømmen inddelte man efter pålideligheden i A-, B- og C-rygter, men i begyndelsen røg de bare i dem 'som Guds ord i studenten': "Vi levede på disse gode rygter, ja, faktisk levede af dem, da maden var ret uspiselig – i alle tilfælde holdt rygterne os til en vis grad oppe" (s. 83). Den gruppe, som Bilbo fulgte, overførtes med skib fra Frihavnen i København til Lübeck og ankom til KZ-lejren Neuengamme ved Hamborg 21. september om aftenen. Allerede fra begyndelsen fik de syn for sagn. Rygterne om grusomheden i lejren var ikke overdrevne. Virkeligheden var værre. Tyskeren Otto, der var barakformand, selv fange siden 1933 og dertil noget så ualmindeligt som venligtsindet og hjælpsom, gav dem denne leve-regel: "I skal tage dag for dag, uge for uge og år for år ... Spekuler ikke for meget over tingene, fra SS får I aldrig sandheden at vide" (s. 89).

Opholdet i Neuengamme blev kun kort. Bilbos gruppe afgang 27. september og ankom to dage efter til KZ-lejren Buchenwald ved Weimar. De katastrofale levevilkår, som denne lejr bød på, gør Bilbo udførligt rede for. Gruppens to første dødsfald indtraf allere-

de nogle dage efter ankomsten. Selv slap han uskadt igennem en af de frygtede arbejdskommandoer, en udsendelse til tvangsarbejdslejren Taucha ved Leipzig. I Buchenwald, derimod, hærgede smitsomme sygdomme, det var især dysenteri, og seksten kolleger døde i løbet af de fjorten dage, udkommandøet varede. Efter dansk pres blev de deporterede politifolk tillagt krigsfangestatus, og omkring årsskiftet overførtes ca. 1.600 til krigsfangelejren Stalag IV-B ved Mühlberg ved Elben. Her var levevilkårene bedre i mange henseender, og chancerne for at overleve øgedes. Det påvirkede Bilbo og hans udsyn. Han beretter om tilværelsen i krigsfangelejren, men også om det omgivende krigshærgede civilsamfund her kort før 'Stortysklands' endelige opløsning og kollaps, og strømmen fra øst mod vest af flygtninge uden nogen modstandskraft og prisgivet sult og kulde gør et dybt indtryk. Han blev så i februar 1945 i en af de tidlige transporter med De Hvide Busser overført til Danmark, til Frøslevlejren. Herfra blev han løsladt 14. marts.

I politikorpset gennemførte man en udrensning mellem den tyske kapitulation og 1947, hvor 150 afskedigedes på grund af 'passivitet'. Det var politifolk, som var forblevet på fri fod efter 19. september 1944, men som uden acceptabel grund ikke som minimum havde tilsluttet sig en politigruppe i undergrundshæren. Efter sin hjemkomst fra Frøslev var Bilbo medlem af sådan en gruppe. Yderligere 183, heraf 85 tjenestemænd og 98 reservebetjente, blev afskediget på grund af forskellige former for 'unational holdning', hvilket typisk dækkede over unødvendigt samarbejde med besættelsesmagten. Retsopgørets forløb var Bilbo misfornøjet med, og hans skuffelse over de begyndende og tiltagende angreb på modstandsbevægelsen, som fulgte efter euforien i maj 1945, er umiskendelig.

Deportationens facit lød på tabet af 96 politimænd og 39 grænsegendarmere, hvortil kom skokkevis af følgevirkninger blandt de overlevende. Bilbo kom således til at betale den ultimative pris. I 1943 havde de første symptomer på en uheldelig lymfekræft vist sig, og deportationens seks måneder uden nogen behandling medførte efter al sandsynlighed en betydelig forværring i sygdomsforløbet. Sygdommen var årsag til hans tidlige evakuering fra Stalag IV-B, og efter Befrielsen var han uarbejdsdygtig i perioder. Han pensioneredes i 1950, og 36 år gammel afgik han ved døden 4. april 1951.

Beretningen rummer ca. 80 illustrationer, de fleste samtidige fotos eller optagelser fra kort efter krigens afslutning samt afbildninger af breve og andre personlige dokumenter. Den ledsages af Bilbos datters erindringer om faren, bilag om Bilbos helbredstilstand, om hans illegale virksomhed og en nekrolog.

Endelig er der oversigter over den anvendte litteratur og henvisning til relevante hjemmesider samt billedmaterialets proveniens.

Ole Halding

Eliterne, 1448

Serien 100 Danmarkshistorier. Gunner Lind. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.

Nu er bog nr. 96 i handelen i serien 100 Danmarkshistorier, og denne gang er det eliternes tur til at blive behandlet. År 1448 er valgt som udgangspunkt, året hvor Christian 1. blev valgt til konge af Danmark. Valget af Christian 1. var bestemt i rigsrådet, hvor tidens mægtigste mænd havde plads. Rigsråderne var enten gejstlige eller adelsmænd og udgjorde

toppen af samfundspyramiden, og de havde grebet om kongemagten, hvilket ses i den håndfæstning som Christian 1. underskrev.

Begrebet elite kan dække over mange betydninger, hvor Gunner Lind bruger den almindelige opfattelse af elite som et ord for de øverste i samfundet, hvilket giver mulighed for at sammenligne og diskutere, hvem eliterne er til forskellige tider i det danske samfund. Gunner Lind opererer i bogen med tre perioder, hvor vi gennem en præsentation af magtstrukturelle karakteristika kan følge elitens udvikling fra middelalderens samfund til nutiden.

Perioden frem til 1660 var standssamfundets tidsalder, hvor de fire stænder: Gejstlighed, adel, borgere og bønder udgjorde fundamentet for samfundets opbygning og samfundsorden. Adelen var den dominerende stand, og standens magt byggede på jordejendom, våben, privilegier og kongetjeneste. Reformationen i 1536 gav endnu mere magt til adelen, da kirkens uafhængighed forsvandt, og perioden 1536 til 1660 benævnes ofte som adelsvælde eller adelsherredømme.

Perioden 1660-1849 var karakteriseret ved enevældens rangsamfund, hvor kongemagten brugte sin magt til at udnævne personer efter merit. Et var dog teori, noget andet blev praksis. Ved den første rangforordning fra 1671 blev titlerne grever og baroner indført, og det endte med at være en arvelig gruppe

af særlig privilegerede store godsejere. Det er interessant at læse om inddelingen i 9 rangklasser med over 100 placeringer fra 1. rangklasse til 9. klasse med over 10 mulige placeringer i hver klasse. Der blev endvidere indført tomme titler som f.eks. etatsråd og justitsråd. En placering på ranglisten kunne komme fra kongen, men man kunne også søge om en rang. I 1690 blev der udarbejdet en prislister, hvor det fremgik, at titlerne som henholdsvis etatsråd og justitsråd kostede 3.000 og 2.000 rigsdalere. Ordensvæsenet blev også voldsomt udvidet med Dannebrogordenen fra 1671, hvor ordenstegnet blev et synligt tegn på, hvor fin man var.

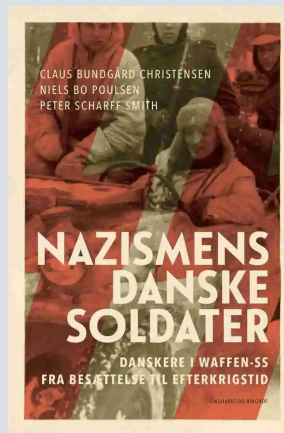
Grundlovens indførelse i 1849 medførte store ændringer i magtelitens sammensætning. Hoffet som politisk magtfaktor forsvandt og den politiske elite skulle nu findes blandt valgte repræsentanter. Gunner Lind taler ligefrem om en ustabil elite, da det i sidste ende er vælgerne, der afgør sammensætningen af Folketinget. Fra 1915 med udvidelsen af valgret og valgbarhed var alle voksne i teorien ligestillede i samfundet, og man gik fra at tale om stand og rang til at tale om klasse eller socialgruppe. Samfundet blev karakteriseret ved, at eliterne meget tydeligt blev skabt af dynamiske processer i samfundet. Der kom nye eliter, hvor det liberalistiske samfunds frihedsrettigheder for erhverv, ejendom, ytrings- og foreningsfrihed skabte nye muligheder. Politikere, højtuddannede, opinions-, organisations- og erhvervsledere er ifølge Gunner Lind nutidens elitegrupperinger, hvor det er vigtigt at notere sig, at der ofte er sammenfald, så en person kan samle de forskellige måder at være elite på i én.

Bogen giver et fint indblik i forskellige tiders statusmarkører, hvor en del stadig gør sig gældende i nutidens samfund – tænk bare på kongehusets ordenstildelinger og nytårskure. Desuden får vi et indblik i de forskellige tidsaldres muligheder for social mobilitet, og hvordan elitecirkulation søges opretholdt for at bevare magt og rigdom. Det er endnu engang lykkedes for forlaget at udgive en lettilgængelig og velformidlet bog.

Susanne Geisler

I en ond sags tjeneste

Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smith: *Nazismens danske soldater. Danske i Waffen SS fra besættelse til efterkrigstid*. Lindhardt og Ringhof 2025. 856 sider, 399,95 kr.

Historiske antidemokratiske tendenser er i fokus for tiden. Ikke bare med den foreliggende bog, men også med fx Karpantschofs bog om de ekstreme danskere fra tiden mellem Første og Anden Verdenskrig. Det er godt og nyttigt i en tid, hvor demokratiet igen er truet, og befolkninger verden over ser ud til at spekulere på, om ikke et

autoritært styre vil være bedre end demokrati: Trumpismen i USA, vaklende demokratier i Østeuropa, og Rusland på vej til hegemoni i Europa. Krigstjeneste for en fremmed magt har vi ganske vist ikke endnu i noget videre omfang, bortset fra de hellige krigere i IS. Men i hvert fald, bogen her er meget velkommen.

Bogen er meget omfattende og grundig og dækker stort set alle aspekter af sit emne. Den bygger på et solidt kildemateriale og er helt igennem professionelt arbejde. Men den er ikke tung eller vanskelig at læse; tværtimod: det er fængslende og interessant læsning. Den er bygget op af 4 dele, hvoraf del to er den største: Den rummer en kronologisk fremstilling af danskerne på Østfronten, fra overfaldet på Sovjetunionen d. 22. juni 1941 og til den bitre ende i maj 1945. De øvrige dele præsenterer baggrunden, kronologisk og sagligt (del 1) og efterspillet (del 4). Del 3 handler om det betændte spørgsmål om danskernes medskyld i uhyrlighederne på Østfronten.

I nogle tilfælde går man tæt på de enkelte frivillige – der hvor man har breve eller eventuelt dagbøger, men i de fleste tilfælde er dette ikke muligt. Der er derfor heller ikke nogen egentlig analyse af årsagerne til at de meldte sig. Forfatterne antager at det var på grund af overbevisning, idet cirka halvdelen var partimedlemmer, mest DNSAP, men dette kræver vel i sig selv en forklaring. Af den øvrige statistik fremgår det, at ca. 68% var arbejdere, mange af dem med periodevis arbejde i Tyskland. Der er spekulationer om de frivillige som værende af en "autoritær karaktertype", men denne var nu ret udbredt dengang. Forfatterne påpeger med rette, at påstande som i dag betragtes som yderst racistiske og forkastelige, dengang blev accepteret som almindelige eller endog selvfølgelige.

De ca. 6.000 der blev hvervet til tysk tjeneste, udgjorde det største kontingent fremmedkrigere, men de var ikke de eneste. Ca. 1.000 kæmpede for Finland og ca. 500 for Spanien. Det kunne være interessant at få lavet en sammenligning, hvis det kan lade sig gøre.

Bogen går i detaljer om de kampe og slag hvor de danske frivillige var særligt involveret: Demjansk, Kroatien og ved Narva. Vi følger de menige soldater, men også de ledende officerer, fx v. Schalburg og K. B. Martinsen, i kamp og gennem organisatoriske ændringer.

Et særligt afsnit drejer sig om frivillige fra det tyske mindretal, der på mange måder afveg fra danskerne. De unge mænd blev udsat for et massivt pres for at melde sig, og en stor del af dem gjorde det.

Som nævnt drejer del 3 sig om danskernes direkte medskyld i krigsforbrydelserne. Beviser eller direkte tilståelser er svære at finde, men forfatterne antager generelt at hvis de militære afdelinger med danskere beviseligt havde været til stede på et gerningssted for masse mord, må man antage medskyld eller i hvert fald viden om forbrydelsen.

De troede naivt på alle løgnene, de var villige til at gå meget langt i kampen for ondsken, de var parat til den yderste konsekvens.

Axel Moos

Håbet på heden, 1866

Serien 100 Danmarkshistorier. Lotte Isager. Aarhus Universitetsforlag 2024. 100 sider, 129,95 kr.

Bogen er en del af serien 100 Danmarkshistorier, der behandler et historisk emne på 100 sider.

Bogen indledes med de beslutninger om hedens opdyrkning, som blev taget og igangsat i slutningen af 1800-tallet i forlængelse af nederlaget i 1864 og tabet af store danske landområder. Udgangspunktet er Hedeselskabets oprettelse i

1866. Det beskrives, hvordan et imponerende landområde i Jylland på størrelse med Fyn blev opdyrket i perioden 1866-1881.

Bogen afsluttes med omtale af den grønne trepart og arbejdet med at bevare heden. Med den komposition får bogen understreget det paradoks, at initiativer taget i bedste mening kan blive overhalet af den historiske udvikling. Det vises, hvordan "hedens historie også (er) blevet aktuel som klima- og økologihistorie" s.99, og forfatteren slutter: "Historien om den jyske hede er blot en ud af mange fortællinger om, at historien aldrig slutter, men kommer igen som fremtid" s.99.

Mellem disse afsnit indeholder bogen en fin beskrivelse af hedens udvikling fra bondestenalderen til 1800-tallet. Hedens særlige type landbrug i mange hundrede år og samspillet mellem menneske og natur bliver beskrevet.

Projekter fra statens og privat side m.h.t. at opdyrke heden før 1880-tallet er også en del af hedens historie. Det gælder forsøget med kartoffeltyskere, men også den skovrejsning der tidligt påbegyndes for at modvirke sandflugt, som var med til at ødelægge store landområders mulighed for landbrug.

De mennesker, der beboede heden, beskrives, og bogen indeholder en kort oversigt over de forfattere, der har skrevet om heden. Bogen er forsynet med fine illustrationer af de kunstnere, som i 1800-tallet opdagede heden!

Bogen er skrevet i et format, der er letlæseligt og spændende. Der er mange fine illustrationer i bogen, og den har gode letforståelige forklaringer på hedens biologi. Den giver et fint indtryk af den jyske hedes betydning i dansk historie.

Johannes Lebech

Underholdende bog om DR gennem 100 år

Josef Peter Batikha, Sissel Bjerrum Fossat og Andreas Marklund: *Radio og TV. Danmarks Radio og danskerne. Gads Forlag 2025. 336 sider (rigt illustreret), 399,95 kr.*

I anledning af DR's hundrede års jubilæum i 2025 udsendte institutionen denne bog skrevet af tre historikere. Der er tale om en *coffee table book*. Men en af de tungere af slagsen, og det gælder både i konkret og i overført betydning.

Mediernes udvikling har givet bogen en pudsigt komposition: De første to kapitler handler mest om de teknologiske forudsætninger for og problemer med at broadcaste (som det også hed på dansk i 1920'erne!) til et større publikum. De følgende 11 kapitler har mere fokus på indholdet af de radio- og senere TV-udsendelser, som DR har formidlet. I de to sidste kapitler tager teknologien igen over; de handler i høj grad om de muligheder og problemer, som den teknologiske udvikling har medført fra 1980'erne til i dag – fra satellitbårne signaler til digitalisering.

De mellemliggende 11 kapitler fokuserer som nævnt mere på indholdet. Her anvendes rimeligvis meget plads på at formidle de mange anklager og debatter om politisering af DR's udsendelser: kommunismefrygten i 1950'erne, påstande om røde lejesvende i 1960'erne og 1970'erne. Og gennem hele perioden kritik af blasfemi (fx Trilles Øjet-sang) og utilfredshed med for meget "københavneri". Det hele formidles ret neutralt, men ikke altid uden ironi med mange fine citater, som dokumenterer det heftige engagement og den intense indignation, som generelt prægede debatterne.

Men der er også plads til mindre kontroversielt og mere underholdende stof: de kongelige nytårstaler, nordvisions projektet, populærkulturens langsomme indtrængen i programfladerne (Melodi Grandprix og popmusik) og et sjovt kapitel om børneudsendelser i radio og på TV samt sågar et om "Radiofoniens huse": Radiohuset, TV-byen og DR Byen.

Selvfølgelig optager den øgede konkurrence i 1980'erne og 1990'erne, der endte med DR's tab af mediemonopolet også en del plads. Her virker fremstillingen nuanceret. Det var en udvikling, som var

nødvendig, og som DR dybest set accepterede ret afslappet.

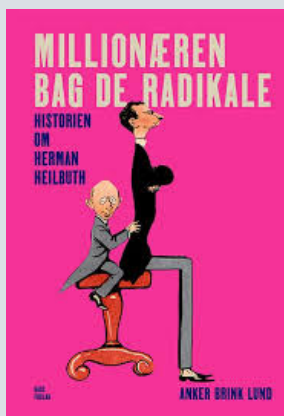
Bogen bygger på grundig research i et stort og meget forskelligartet kildemateriale. Fremstillingen er flydende og livlig, og den understøttes af et helt unikt billedmateriale med fokus på både det relevante og perspektiverende, men en del af billederne er også befriende morsomme, ja endog platte. De bidrager til at gøre læsningen til en oplevelse!

Med 'Radio og TV. Danmarks Radio og danskerne' får DR fornemt markeret dets 100 års jubilæum. Bogen er i høj grad præget af overskud: der er plads til selvironi og afslappet distance til institutionen, men samtidig fortæller bogen også overbevisende i hvor høj grad, DR har præget danskernes tilværelse på godt og ondt.

Henrik Bonne Larsen

Millionæren bag de radikale

Historien om Herman Heilbuth. Anker Brink Lund. Gads Forlag 2025. 364 sider, 349,95 kr.

I alle partier er der nogle aktive, som aldrig for alvor bliver kendt i offentligheden, men som har afgørende betydning for partiet.

Hermann Heilbuth er et eksempel på en sådan. Han fik stor indflydelse på dannelsen og udviklingen af Det Radikale Venstre, men han havde aldrig en egentlig post

som MF'er eller minister.

Heilbuths baggrund var først og fremmest erhvervs-mæssig. I bogen beskrives hans vej til at blive en af de succesrige erhvervsfolk, der i begyndelsen af det 20. århundrede var med til at udvikle Danmark til en moderne stat. Bogens beskrivelse af udviklingen er meget detaljeret, og den er forsynet med omfattende noter. Forfatteren understreger selv, hvor udfordrende kildegrundlaget har været, da Heilbuth ikke selv har efterladt sig særlig meget skriftligt materiale. Han blev under sit eksil i slutningen af besættelsen opfordret til at skrive sine erindringer, men det ville han ikke!

I 17 år fra partiets stiftelse i 1905 fungerede Heilbuth som ulønnet partisekretær. Han fungerede især på det organisatoriske område. Han arbejdede også for opretholdelse af den radikale presse. Når det kneb med

økonomien, supplerede han med lån og bidrag fra sin egen formue.

Heilbuth var ved siden af det politiske engagement en særdeles succesrig forretningsmand, som især arbejdede med salg og produktion af kunstgødning i firmaet "A/S Dansk Svovlsyre".

På et tidspunkt kom Heilbuth i konflikt med sin meddirektør i A/S Dansk Svovlsyre bl.a. i forbindelse med en konflikt på virksomheden, hvor Heilbuth ville imødekomme arbejderne sag.

Heilbuth blev fritstillet fra virksomheden og fik tid til at fortsætte sit politiske arbejde. Det kunne også have givet mulighed for deltagelse i regeringen Zahle, men det blev forhindret af Edvard Brandes. Brandes argument mod en ministerpost til Heilbuth lød: "Der er kun plads til en jøde i regeringen"!

Under 1. Verdenskrig blev Heilbuth medlem af Pris-kontrollkommissionen, også kaldet Den Overordentlige Kommission. Det betød, at han kom under kritik fra to sider. Dels kritiseredes han for som kapitalist at deltage i reguleringen og pleje egne interesser. Men han kritiseredes også for at ødelægge sine standsfællers forretninger ved den megen kontrol. I den borgerlige presse blev han beskrevet som "Hinterminister", ofte med undertoner af antisemitisme. Han ekskluderedes af grosserersocietetets bestyrelse. Hans reaktion på eksklusionen virker ret så heroisk:

"at han vel med Glæde havde ydet sit Bidrag til at virke for sine Standsfæller, men naar Valget stod mellem Arbejdet for en enkelt Stand og et Arbejde for det almene, faldt Valget ham ikke vanskeligt" s. 138

Heilbuth var som flere af datidens kapitalister også involveret i kunstens verden. Han opkøbte meget dansk og udenlandsk kunst, blandt andet i samarbejde med Wilhelm Hansen, Ordrupgaardsamlingens ophavsmand. Opkøbene blev finansieret af lån i Landmandsbanken og var på mange måder baseret på spekulation. Men samtidig var det målet for Heilbuth at sikre en stor kunstsamling til den danske offentlighed, som det blev tilfældet med Ordrupgaardsamlingen.

Landmandsbankens krak i 1922 fik store konsekvenser for Heilbuth. Han sad i bestyrelsen og kunne gøres medansvarlig for bankens krise. Heilbuth blev på grund af sin politiske tilknytning til regeringen og hans rolle i reguleringskommissionen udsat for særlig hård behandling i pressen med stærke antisemitiske undertoner. Her fra Jyllands Posten i 1923:

"Spekulanten Heilbuth fungerede under Krigen underhaanden nærmest som Rigskansler og var samtidig

den med tyske Jødebanker stærkt infiltrerede Landmandsbanks Mand. Medlem baade af dens Bankraad og af dens Bestyrelse fra 1914. Vi havde i Virkeligheden et Jøderegimente, og det er en uaftvættelig Skam baade for Folket og særlig vor Rigsdag, at det hele blev taalt til April 1920" (side 175).

Krakket og skandalen betød, at han mistede størstedelen af sin formue og den malerisamling, han havde opbygget under krigen og havde testamenteret til offentligheden. Skandalen betød også, at Heilbuth måtte opgive sine tillidshverv i det radikale venstre og i en række år ikke var aktiv i partiet.

Selv ytrede han sig ikke meget om skandalen. Det er kendetegnende, at han altid arbejdede diskret. En undtagelse var dog, da han tog til genmæle over for en række uretfærdige beskyldninger i den bankkommission, der blev nedsat i forbindelse med Landmandsbankens krak.

Heilbuth blev ikke totalt ruineret, men han blev aldrig den samme som før krakket. Han arbejdede sig dog tilbage og fik igen kontakt med partiet og nogle partifæller – ikke alle! Han fik også mulighed for at være med til at genskabe "A/S Dansk Svovlsyre" efter problemer med den direktør, der i sin tid havde skubbet ham ud, og dermed at genetablere sin plads som en respekteret forretningsmand!

Bogen er en særdeles grundig beskrivelse af et spændende kapitel i dansk politisk og erhvervshistorie med fokus på en speciel mands liv og virke. Hans dobbelte engagement i politisk arbejde kombineret med en aktiv rolle i erhvervslivet er usædvanlig, som forfatteren påpeger i de sidste afsnit. Han indtager ikke en stor plads i radikal partihistorie, hvilket virker urimeligt. Det synes at være et af forfatterens mål med biografien at give Heilbuth oprejsning og give ham en rimelig plads i Danmarks politiske og erhvervspolitiske historie! Det lykkes forfatteren at tegne et portræt af en tiltalende mand, der måtte leve med at være "Millionæren bag de Radikale".

Johannes Lebech

Komprimerede korstog

Kurt Villads Jensen: *De store korstog, 1095. Serien 100 Danmarkshistorier. Aarhus Universitetsforlag 2025. 100 sider, 129,95 kr.*

Hvem der end fik ideen til bogserien 100 Danmarkshistorier på Aarhus Universitetsforlag, fik forhåbentlig en ekstra stor julegave det år, ideen blev virkeliggjort. Skulle man have levet under en sten og ikke kende til serien, så er den korte beskrivelse, at førende danske forskere i bøgerne tager deres forskningsfelter og komprimerer dem til velformidlede, videnskabelige

Maggiterninger. Resultaterne er kvadratiske, praktiske og gode – som det lød i Ritter Sport-reklamerne i fordums årtier. Bog nr. 92, forfattet af middelalderhistoriker Kurt Villads Jensen, er ingen undtagelse. Jensens forskning i middelalderens korstog, vil være de fleste der har været forbi historiestudiet på universitetsniveau, bekendt. Mangen en gymnasieelev har også nydt godt af hans forskning.

Korstogene, som populærhistorisk emne, er rykket gradvist ind mod midten af offentlighedens spotlys, efterhånden som globaliseringen gjorde verdens kulturelle og geografiske grænser mere flydende. Historiebrugen af korstogene har altid været til stede i de samfund der havde historiske rødder i de forskellige korstog, men efterhånden som konflikterne efter den kolde krigs ophør tog til, er interessen for korstogene, der startede for alvor i 1095, taget til. Golfkrigen i 1990-1991, krigen i Afghanistan 2001-2021, Irakkrigen 2003-2011 er bare nogle af konflikterne som kendetegnede den periode hvor USA dominerede international politik som eneherskende supermagt. Historien om korstogene er da også blevet spændt for mange politiske vogne gennem tiden, og tolkningen af korstogene har ændret form alt efter om det var postkolonialister, ekstremister fra venstre- eller højrefløjsgupperinger, eller ligefrem terrorister, som den dømte norske massemander, Anders Behring Breivik, der gjorde flittigt brug af korstogshistorien i sit manifest, som spændte historien for deres vogn. Det nyeste skud på den stamme, er den amerikanske krigsminister, Pete Hegseth, som har et massivt "Jerusalemkors" tatoveret på overkroppen. Et symbol der stammer fra korsfarerkongeriget Jerusalem. Relevance af historien om korstogene og kildekritik har, som

man fornemmer, aldrig været mere relevant end nu. Kurt Villads Jensens forskning kan give læseren viden til at kunne navigere i en i tiltagende grad kompleks verden. Bogens sidste kapitel, Efterlivet, kan da også give læseren et hurtigt overblik over historiebrugen af korstogshistorien, som, ved brug af Jensens anbefalinger til yderligere læsning, kan bruges til et dybere studie af denne del af korstogshistorien.

De første 4 kapitler i bogen er en læseværdig opsummering af historien om korstog som koncept eller ide, hvorfra det stammer, hvordan det har udviklet sig, og hvordan de enkelte korstog foregik, alt efter om de gik til syden eller mod øst, hvor danske konger drog til Kalmar og Rügen i kamp mod: "(...) kirkens fjender, men det blev meget hurtigt udvidet til også at omfatte frafaldne – dem, som var blevet kristne, men senere vendte tilbage til deres tidligere religion" (side 23). Et af de interessante aspekter af korstogshistorien er netop, at det er tydeligt, at begrebet korstog ændrede indhold alt efter den politiske kontekst, det blev brugt i. Nogle gange var det "vantro", der var målet, andre gange "frafaldne". Da pave Urban 2. i 1095 tilsyneladende kickstartede det første korstog til syden – det hellige land – blandt andet med ordene: "Gud vil det! Gud vil det!" (side 2), var det for at tilbageerobre de hellige steder, man kendte fra Bibelen. Det skulle dog hurtigt vise sig at korstogene blev meget større og mere end blot en række militære felttog mod en fjern fjende. Som Jensen skriver på side 3: "Urbans tale virkede. I løbet af næste forår samledes tropper overalt i Vesteuropa og begyndte den lange march mod Jerusalem. Waliserne forlod deres krybskytteri, skotterne deres lusebefængte huler, nordmændene deres svælgen i rå fisk, og danskerne deres uafbrudte druk, beskrev en engelsk historiker. De fleste danske årbøger noterede omhyggeligt, at noget nyt og stort var ved at hænde, og at danskerne deltog". (side 3). Hvad der ellers skete, og hvilke andre konsekvenser korstogene medførte, kan læses på de små 100 sider, bogen strækker sig over. Som nævnt er teksten vel-skrevet og medrivende, og hurtig læst. Hvis appetitten på mere skulle opstå, så er der endda også forslag til yderligere læsning sidst i bogen. Kurt Villads Jensens bog får hermed min varmeste anbefaling, både til en nybegynder i historisk læsning, til en historielærer i ungdomsuddannelserne som skal have genopfrisket stoffet eller finde nye vinkler til brug i undervisningen. Det hele er i denne komprimerede historie om korstogene.

Henrik Tjørnelund

Kampen mod havet

Line Vestergaard Knudsen (red.). *Limfjordstangen 1825-1925*. Nord Academic Forlag 2025. 352 sider, 349,95 kr.

Bogen er baseret på to større forskningsprojekter med en række museer i Nordvestjylland og Aalborg Universitet. Blandt forfatterne er der både universitetsforskere og museumsfolk.

Bogen tager udgangspunkt i det store gennembrud 1825 af tangen mellem Nissum Bredning og Vesterhavet. Med det

gennembrud og en række stormfloder gennem århundredet blev Limfjorden forandret fra en fjord til et sund. Fjorden blev salt, og det havde konsekvenser for fiskebestanden i fjorden.

Det første afsnit beskriver de mange stormfloder i 1800tallet og deres ændringer af tangens geografi.

Bogens største afsnit fokuserer på den befolkning, der under barske livsvilkår lever på tangen. Det er tankevækkende, at husene på tangen blev bygget med en speciel højremskonstruktion, der dels betød, at loftet ville kunne bruges som tilflugt under oversvømmelser, dels gjorde det muligt at flytte husene, når det område, de var bygget på, blev for udsat for oversvømmelse. "Gamle folk fortæller saaledes, at alle Husene i Vester Agger og Aalum er blevne flyttede to Gange i deres Levetid" (s.93).

Bogen beskriver også det vigtigste erhverv på tangen, fiskeriet. Det var hårdt arbejde, der involverede hele familien. Det var også et farligt erhverv, og familierne havde døden tæt på.

Et særligt kapitel handler om de mange strandinger på kysten. Bogen er rigt illustreret, også med datidens malerier. Det gælder især et afsnit om omverdenens syn på havboerne.

Livsvilkårene blev barskere og barskere på tangen med de mange stormfloder. Det betød, at mange familier flygtede fra tangen – ofte længere ind i Limfjorden. Men de barske livsvilkår blev også udfordret af en mere aktiv kystbeskyttelse, især i slutningen af den periode, som bogen fokuserer på.

Bogens sidste kapitel handler om bygning af Thyborøn Havn og dermed sikring af tangens erhvervsmæssige fremtid.

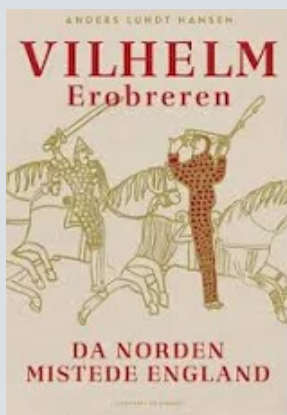
I en fin epilog trækker forfatteren tråde op til nutidens "kamp med havet". Det gælder de miljømæssige konsekvenser, som et eksplosivt udvidet industrielt fiskeri har betydet. Tangens miljømæssige trusler i forbindelse med Cheminova, der i 1950'erne blev etableret på Rønland, nævnes også kort. Bogen får på god vis understreget, at den kamp mod havet, som beboerne på tangen har ført i århundreder, ikke er afsluttet. Skal tangen leve, må der fortsat kæmpes, men nok mere "med" havet!

Bogen er en fin topografisk og kulturhistorisk beskrivelse af hundrede års liv på tangen mellem Limfjorden og havet. Bogen er som nævnt rigt illustreret med fotos og gengivelse af malerier. Man fornemmer de mange museumsfolks indflydelse på den grafiske udformning af bogen. Det er en flot bog, som også vil passe fint i en museumsbutik.

Johannes Lebech

Vilhelm Erobreren

Da Norden mistede England. Lindhardt og Ringhof 2025. Anders Lundt Hansen. 272 sider, 299,95 kr.

Historikeren Anders Lundt Hansen har skrevet en spændende, underholdende og fagligt velfunderet bog om Vilhelm Erobrerens erobring af England i 1066, men i virkeligheden har han gjort mere end det: Bogen giver et historisk overblik over forbindelserne mellem Norden, Normandiet og Storbritannien i flere århundreder, så man går

fra læsningen med en bedre forståelse af vikingetidens og middelalderens dynamikker, og hvordan slægt og alliancer havde en afgørende betydning for magtudøvelse og muligheder for ekspansion. Man forstår hvordan magtbalancer skiftede, og tilfældige muligheder opstod for forskellige fyrstedømmer. På den måde forstår man også efter endt læsning, hvorfor der lige i 1066 opstod et vindue for Vilhelm, der ikke ville have været der få år senere. Historien kunne med andre ord være endt på mange andre måder, end den gjorde.

Et spændende kapitel i bogen handler om, hvordan vikingen Rollo og hans efterkommere gradvist opnåede reel kontrol over hertugdømmet Normandiet, gennem alliancer, giftermål og krig. Det lykkes forfatteren på en måde, så man forstår, hvordan hertugerne agerede på samme måde som de danske konger i jagten på magt og indflydelse i Europa.

Et af de spor der forfølges i bogen – som det også beskrives i undertitlen – er, hvordan England før 1066 var tæt forbundet med Danmark og Norden, og stadig var interessant som mål for danske kongers togter vestover. En af Vilhelms vigtigste succeser efter erobringen var relativt hurtigt at konsolidere sin magt mod ydre og indre fjender, således at England efterhånden blev uinteressant som krigsmål for danskerne, der i stedet søgte østover.

Med bogen i hånden kommer man fint rundt i middelalderens magtspil, og omkring mange større og mindre aktører gennem århundrederne. Bogen har også en del sidehistorier, der tjener til at belyse emnet, men heldigvis aldrig får lov at overskygge det, der er bogens egentlige emne. Forfatteren har desuden et vågent øje for, hvordan Vilhelm selv meget bevidst søgte at styre, hvordan historien om ham selv blev skrevet og overleveret til eftertiden, både før og efter erobringen.

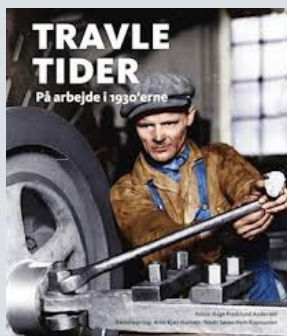
Det er ikke en tung eller akademisk bog, og der er for eksempel ikke noget noteapparat, men man er aldrig i tvivl om forfatterens viden om sit emne. Bogen emmer af fortællelyst, og den vil helt sikkert blive læst både for dens historiske indhold og dens underholdningsværdi.

I en gymnasial sammenhæng kan den læses af læreren, der trænger til at få opfrisket og uddybet sin viden om en intens periode af middelalderen, men også af den videbegærlige elev, for eksempel som forberedelse til opgaveskrivning, så bogen har bestemt en plads på skolernes studiecentre eller på reolen i hjemmehiblioteket.

Lars Peter Visti Hansen

Travle tider

På arbejde i 1930'erne. Søren Hein Rasmussen og Arne Kjær Hansen. Aarhus Universitetsforlag 2025. 200 sider (rigt illustreret), 299,95 kr.

Der findes kun få billeder fra min fars og bedstefars autoværksted i Hjørring. Men når jeg ser dem, melder lugten af olie og lyden fra luftslagsnøglen sig straks i næse og ører. Stiller jeg øjnene skarpt på billederne, fortæller de meget om tiden, og hvor de blev taget. Bilmø-

deller såvel som hårmøden – og min far, der som værkfører stod i blå kittel frem for kedeldragt, illustrerer forandringen over tid fra dengang til nu.

Søren Hein Rasmussen og Arne Kjær Hansen har begået bogen *Travle Tider* – *På arbejde i 1930'erne*, som er en billedbog om arbejdslivet i Aarhus. Det er Aage Fredslund Andersen (1904-1976), som har taget billederne for Aarhus-aviserne Aarhus Amtstidende og Demokraten, da han i 1930'erne arbejdede som pressefotograf.

Siden er Fredslunds billeder blevet glemt og genfundet i 1980'erne, hvorefter de blev spredt ud på flere institutioner; heraf endte en del af dem i Den Gamle By. Forfatterne faldt dog over en større samling Fredslunds billeder hos Arbejdermuseet i forlængelse af udgivelsen af deres forrige bog af samme format Da Aarhus blev Moderne. Det er 200 af de billeder, som er trykt i bogen.

Fredslunds billeder illustrerer arbejdssituationer for flere forskellige erhverv kendte som uddøde; vinduespudseren, klokkeren, hesteskomageren, skærlipperen, tørvegraveren, forgylder, ismanden, typografen, pottemageren og cykelsmeden, blot for at nævne nogle enkelte. Billederne er systematiseret i kapitlerne: Dem på... -fabrikken, -værkstedet, -landet, -havnen og dem der... -er udenfor, -bygger, -betjener og -handler.

Trods billedernes lokale forankring har de en universel karakter. De kunne lige såvel være taget i 1930'ernes Aalborg eller Odense. Billederne er dog ikke en perlerække af Kodak-moments. Det er synligt flere steder, at billederne er opstillede arbejdssituationer i det eksisterende arbejdsmiljø fotograferet med den hensigt at skabe en romantiseret arbejdsstemning for Aarhus Amtstidende og Demokratens læsere. Arbejdssituationerne fortæller – akkurat som billederne fra min

families autoværksted – meget om værktøjet, redskaberne, lokaliteterne og de arbejdende mennesker.

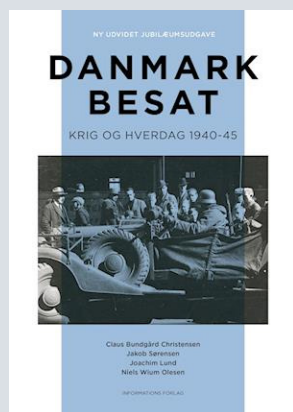
Søren Hein Rasmussen, som har skrevet teksten til bogen, har skrevet fortrinlige billedtekster til billederne, som ofte forklarer mere end blot billedets ophavssituation. Hein tegner også et billede af håndværkerens typiske arbejdsdag eller giver en kort analyse af billederne. Arne Kjær Hansen har nidkært farvelagt Fredslunds billeder, så de appellerer til nutidige læsere, der næsten kun er vant til farvefotos, dog uden at billederne mister deres autenticitet.

Travle tider kan anbefales til alle historieinteresserede – ikke mindst for dem, der har interesse for almuellivet – selv hvis man bor udenfor Aarhus.

Lasse Taagaard Jensen

Mesterlig besættelsehistorie

Claus Bundgård Christensen, Jakob Sørensen, Joachim Lund og Niels Wium Olesen: *Danmark besat. Krig og hverdag 1940-45. Ny udvidet jubilæumsudgave. Informations Forlag 2025. 1004 sider, 349,95 kr.*

Der er gået 80 år, siden den sluttede, og alligevel er der ingen ende på Besættelsestiden 1940-1945, den virker i dag så aktuel og dragende som nogensinde. Ikke mindst nu, hvor Kongeriget Danmark (mens dette skrives) igen trues med besættelse (af Grønland). Og hvor der igen føres samarbejdspolitik for at undgå det, der er værre. Om-

vendt er det svært at finde det rigtige sted at starte anmeldelsen af "Danmark besat – Krig og hverdag 1940-45", der er udkommet i 6. udvidede jubilæumsudgave. For det er en mesterlig og meget omfattende præstation, de fire historikere på faglig hjemmebane har præsteret/revideret.

Et sted at starte er selve den fysiske bog, der er noget af en uhåndterlig fætter: 1000 sider og 1675 grams vægt. Vægten og de 6 centimeter bogryg umuliggør godnat-læsning, i hvert fald liggende. Indholdet bidrager heller ikke til den rolige søvn, for den er skarpt skrevet, glimrende illustreret og veloplagt fra start til slut, svær at lægge fra sig. Noget man egentlig på forhånd kunne betvivle, da emnet og fortællingen jo er velkendt stof for mange, i særdeleshed historielærere. Og der er i forvejen, nævnes det, skrevet 7525 fagli-

ge titler om besættelsen – og det var tilbage i 2002! Alligevel er der aldrig skrevet en bog om det danske samfund under besættelsen, hævder forfatterne, og her må vi vel tage dem på ordet, hvem orker at tjekke efter?

"Danmark besat – krig og hverdag" har mange lag. Den fortæller historien om besættelsestiden kronologisk, startende ved Kanslergadeforliget i 1933 og sluttende ved retsopgøret efter krigen. Det gør bogen både nuanceret, detaljeret og med blik på meget andet end krigen og det politiske spil. Vi følger de vigtigste politiske aktører, men også almindelige menneskers betragtninger over det, der skete, mens det skete. Og det er fremstillingens pointe, at besættelsen skal ses i sammenhæng med tiden før, ikke som en parentes i sig selv.

Den fortæller også andre historier om besættelsen, nemlig hvordan denne i eftertiden er blevet fortolket, brugt og set på, om hvordan myter har overtaget detaljer i den kollektive erindring og om den nyeste – og den ældre – forskning. Og det er vel at mærke glimrende formidlet.

De fire historikere præsenterer en ny tilgang til besættelsestidens historie, som de betegner "kontinuitetstesen", der inddrager tiden før og efter besættelsen. Det skal opfattes som supplement til tidligere tiders tilgange: efterkrigstidens harmoniserende konsensus synspunkt og den senere historikergenerations (Kirchhoff, Trommer m.fl.) konfliktsynspunkt, der fokuserede på modsætninger i det danske samfund. Kontinuitetstesen har, skrives der, mere fokus på gråzonerne mellem samarbejde og modstand end på modsætningen mellem de to.

Centralt står samarbejdspolitikken, der gennemsyrrer hele bogens tilgang. I værket fremstår samarbejdspolitikken også som modstandskamp – for demokratiet, mod de antidemokratiske strømninger, der også fandtes i Danmark før krigen: Kommunisterne på den ene side, på den anden Genrejserbevægelserne (som de benævnes): LS, Kaj Munk og andre, yderligtgående dele af de konservative (Christmas Møller fremstår dog som en politisk hædersmand) og selvfølgelig nazisterne – der i dansk aftapning er så sølle, at ikke engang tyskerne gider spille tid på dem.

Samarbejdspolitikken fremlægges som udtryk for uomgængelig realpolitik, og med bred og dyb opbakning i befolkningen indtil sammenbruddet i 1943. Politikerne gik til grænsen for at beskytte demokratiet og retsstaten, og det lykkedes langt hen ad vejen at bevare den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt på danske hænder. Og fx tvangsudskrivning af arbejdskraft til Tyskland blev undgået, ligesom

egentlig nød og kritisk varemangel. Der konkluderes (s. 817), at "samarbejdspolitikken konsekvent førte det danske demokrati gennem verdenskrigens stormvejr med forbavsende få omkostninger, oddsene taget i betragtning".

Bagsiden af samarbejdspolitikken fremlægges ærligt og redeligt. Scavenius får ikke noget godt skudsmål, grundlovsbruddet (om det var det, det har været diskuteret i bl.a. Weekendavisen i 2025) med arrestationen af kommunisterne, Buhls antisabotagetale osv. Men situationen gjorde samarbejdet til ikke bare den bedste løsning, men den eneste. Det var kompetente og ansvarsbevidste politikere, der stod bag den.

Modstanden VAR vigtig!, men den kom først for alvor, da samarbejdspolitikken måtte opgives, og krigslykken vendte. Det var ikke et enten/eller. Resultaterne af sabotagen var af begrænset reel krigsbetydning, det var den politiske og psykologiske side af modstanden, der kom til at betyde noget i sidste ende. Modstandsbevægelsen var ikke i sit udgangspunkt folkelig eller nødvendigvis demokratisk sindet og heller ikke landsdækkende. Det er først med modstandsgruppen Ringen, at modstanden rykker væk fra ikke-parlamentariske gruppers kontrol, siges det. Og så var det jo farligt: 6100 danskere deporteres til tyske fængsler og kz-lejre, omkring halvdelen modstandsfolk. Ca. 10% døde, og dertil var der 102 henrettelser på dansk jord. Dette er jo ikke ny viden, men det præsenteres godt og stringent.

"At foregive i dag, at springet ud i modstanden var let, er en fornærmelse mod fortiden. Ikke blot var modstanden farlig for den enkelte, der kunne også være vægtige moralske grunde til ikke at yde væbnet modstand.", skrives der. Tag den, Anders Fogh! Men også eftertidens modsatte syn på modstandsbevægelsen får hug: "I ...1990'erne voksede en regulær modmyte frem, som var mindst lige så forkert som den gamle myte om hele folkets kamp. Nu hed det i stedet, at Danmark fra top til bund var en flok opportunist, som alene hyttede deres eget skind...". Dette sidste citat er fra værkets fine afsluttende essay, som sagtens kan stå i egen ret.

Og der er meget, meget mere at komme efter; min sjæl, hvad vil du mer? Jo, lidt kritik må være tilladt, selvom man vel dårligt kan forlange en udvidelse af de 1000 sider. Danmark som geografisk ramme bliver også lidt en spændetrøje. Her er således kun lidt om de danske søfolks indsats. De tyske besættelsestropper er der meget lidt information om. Og det kunne være interessant at vide, hvad danskerne vidste om tyskernes anderledes brutale besættelse af broderlandet Norge. Gjorde det indtryk, fik det betydning? Og hvordan forholdt Sverige sig politisk til besættelsen af

Danmark og modtagelsen af danske flygtninge? Var der konsensus? For bare at nævne nogle spørgsmål, som dukker op under læsningen. Men egentlig er det vel en kvalitet ved værket, at man ønsker endnu mere.

"Danmark besat" er både for de, der færdes hjemmefrem i besættelsestidens morads og for nybegyndere, her er noget for alle, for sproget er ukunstlet og skarpt, mens besættelsens indviklede dilemmaer forklares med tungen lige i munden. Og samtidig med grundsynspunkter, der lægger op til at blive diskuteret, som al ordentlig historieskrivning gør. Et på alle måder stort og vægtigt og allerede uundværligt værk! Og til den pris! Det er svært at få armene ned!

Poul Kristensen

Hvorfor blev kongerne begravet i Roskilde Domkirke?

Laura Maria Schütze: *Kongelige begravelser*. Gads Forlag 2025. 320 sider, 349,95 kr.

Laura Maria Schütze er museumsinspektør ved Roskilde Museum og forsker ved Københavns Universitet. Hun er ph.d. i religionssociologi og museumsstudier og har skrevet en bog om kongelige begravelser. Den spænder helt fra vikingetiden (Harald Blåtand) til nutiden. Den er centreret om

danske begravelser, men har foruden paralleller til udenlandske begravelser et perspektiv til Elisabeth 2's begravelse i 2022. Bogen er smukt illustreret, fint formidlet og bygger på en ganske omfattende forskning (over 20 sider noter og en litteraturliste på over 25 sider). Udover et brugbart person- og stedregister er der en oversigt over de mange (og flotte) illustrationer, der spænder lige fra uddrag af Bayeuxtapetet til Dronning Margrethes kommende gravmæle.

I det første af 7 kapitler 'En levende tradition' fremlægger forfatteren sine tanker om selve kongebegravelsens elementer og betydning. Der er tale om flere ritualer: forberedelsen, balsameringen, lit de parade, castrum doloris, begravelsesprocessionen, bisættelsen, gravmælet og stedet, hvor det anbringes. Her klargøres for begreber som civilreligiøse ritualer, der er med til at legitimere monarkiets ret til magten, ligesom der skelnes mellem politisk og kulturel civilreligion, hvor førstnævnte kommer fra toppen (bl.a. understøttelse af staten og den sociale orden), den anden fra bunden (bl.a. baseret på folket og fælles

værdier). En kongelig begravelse er altså et civilreligiøst overgangsritual, der forvandler den afdødes position fra levende til død monark og samtidig legitimerer den nye monark. Derfor er det vigtigt, hvor gravmålet befinder sig som et varigt monument. Gravmælerne fungerer som erindringssteder. Alene dette kapitel bør overbevise folk om, at det ikke er spild af tid at følge en kongelig begravelse, uanset hvad man måtte mene om kongedømmet som institution.

Kapitlet slutter med en oversigt over, hvor de danske konger er begravet, og som bekendt er langt de fleste kongegrave i Roskilde, men såvel Ringsted og Sorø som Odense har flere end to.

Herefter (Vikingekongernes gravkirke. Begyndelsen) følger historien fra vikingetiden med særligt fokus på Harald Blåtand, der måske er begravet i Roskilde Domkirke, selv om forskerne ikke har kunnet bevise det. Margrethekulten og Kalmarunionens gravkirke er emnet for 3. kapitel, hvor Margrethes genbegravelse fra Sorø til Roskilde kan ses som en konkurrence mellem de to klostre. Kapitlet rummer en meget grundig beskrivelse af den flotte sarkofag, og der er ingen tvivl om, at "Kalmarunionens stifter" har fået et fint gravmæle. Unionen mindes videre i Helligtrekongers Kapel (symbol på de tre riger), hvor Christian 1, der også indstiftede Elefantordenen, er begravet. og Elefantordenens medlemmer mødtes her.

I samme kapel er både Chr. 3 og Frederik 2. begravet. Reformationen er blevet indført, renæssancen er begyndt, og nu tenderer begravelserne og begravelsestogene fra København til Roskilde det, som man kunne kalde "dødens teater". Dette er emnet for 4. kapitel, 'Reformationen og dødens teater'.

I 5. kapitel 'Guddommelige konger og enevældige begravelser' beskrives, hvordan det civilreligiøse ritual ikke kun er enevældigt og dynastisk betinget, men også guddommeligt. Nu kommer begrebet lit de parade og castrum doloris for alvor på banen. Selv om Christian 4. ikke formelt var enevældig, gennemgås hans sarkofag her. Hans gravkapel blev først udsmykket i 1800-tallet efter Danmarks krise med tabet af Norge og statsbankerot og senere De Slesvigske Krige. Interessant er det, at Frederik 3.s dronning, Sophie Amalie, er den første dronning (udover Margrethe, der jo de facto var regenten), der får en majestætisk ceremoni.

'Folkets kærlighed og begravelse i den nationale ånd' er titlen på kapitel 6. Sine mangler til trods nød Frederik 7. folkets kærlighed, og da det var overklassen, der havde finansieret egesarkofagen, fik borgerskabets kvinder nu også en rolle. De skænkede den gyldne krans, der stadigvæk kan ses på sarkofagen. De natio-

nale strømninger, der for alvor begynder i 1800-tallet afspejles nu også i de kongelige begravelse, og nu foreviges dele af begravelsesritualet i fotos og sågar film. Der eksisterer hele to film af Christian 9.'s. Ved hans ligtog i 2006 var for første gang enkedronningen med. Bortset fra Margrethe 1. og Sophie Amalie var det ikke sket før. Til gengæld har begge køn været repræsenteret gennem århundreder ved kongelige begravelse.

I sidste kapitel 'Fyrsten, folket og sammenhængskraften' er der ud over konklusionen tanker om både Frederik 9.'s begravelse og Elisabeth 2.'s af England. I forbindelse med førstnævnte har Roskilde Museum lavet en undersøgelse af, hvad øjenvidner til begravelsen kan fortælle, og Laura Maria Schütze deltog selv i den lange kø for at tage afsked med den britiske monark.

Bogen er velskrevet, og hele tiden forklares de enkelte begreber som nobler, floriner og lybske hvider (s. 66). Undervejs er der sjove bemærkninger som f.eks. på side 187, hvor der i omtalen af den svenske Karl 14. Johans død i 1844 opstod tumult på grund af trængsel, og ordensmagten måtte gribe ind, konstateres: "svenskerne måtte lære at stå i kø"! Et kuriosum og nyt for mig er det, at en af de adjudanter, der skulle stå vagt ved kisten, har beskrevet konsekvensen af, at Frederik 7. ikke ville balsameres (han døde 15. november 1863 på Glücksborg Slot, og det tog 14 dage, inden den afdødes kiste kunne sejles til København): "Uagtet vinduerne bestandig stod åbne ud til søen, var det dog ikke muligt for os at udholde liglugten".

Og hvad er så svaret på overskriftens spørgsmål? Ja, det må man læse bogen for at få svaret på.

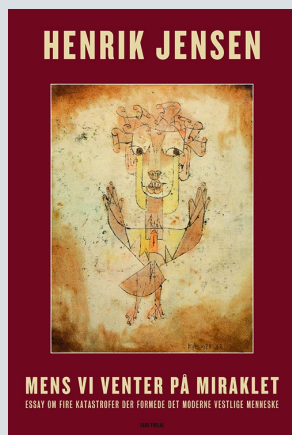
I ungdomsuddannelserne kan bogen naturligvis bruges som lærerens bog og bør stå på skolebiblioteket. Den er en stor hjælp for den lærer, der vil lave en ekskursion til Roskilde Domkirke.

Som mangeårig lærer på Roskilde Gymnasium lige overfor domkirken ville jeg gerne for år tilbage have haft denne bog som støtte, når jeg enten lavede rundture eller arbejdede med udvalgte perioder i forbindelse med besøg i kirken. Til beskrivelse af sarkofager findes den fortrinlige opslagsbog: Karin Kryger (red): Danske Kongegrave I-III (2014), men som Laura Maria Schütze så rigtigt skriver, fokuserer dette værk på de fysiske gravmæler – ikke på begravelsesritualerne (s. 272). Sidstnævnte har hun til gengæld givet os en meget fornem monografi om.

Kai Verner Nielsen

Mens vi venter på miraklet

Essay om fire katastrofer der formede det moderne vestlige menneske. Henrik Jensen. Gads Forlag 2025. 344 sider, 299,95 kr.

Vi har indtil for nyligt været vant til at se, fortolke og undervise i "The History of Western Society", historien om renæssance, oplysningstid, demokratisering, fremskridt, modernisering og individets frigørelse, som en i sidste ende positiv udvikling for det moderne vestlige menneske, trods gevaldige bump på vejen. I disse tider kan

man blive i tvivl om denne udlægning. Prof. Henrik Jensens værk *Mens vi venter på miraklet*. Essay om fire katastrofer der formede det moderne vestlige menneske er en pessimistisk og civilisationskritisk udgave af Vestens historie, der underbygger denne tvivl. Og det er en fremragende og tankevækkende historiefortælling.

Historien bygges diakront op omkring de fire katastrofer: pesten, reformationen, den franske revolution og det 20. århundredes verdenskrige. "Det er historien om, hvordan det vestlige menneske angiveligt "kom til sig selv" som tænkende individ og erkendte sig selv som sådant for siden..at se sig i stand til at efterlade Gud ved vejsiden og selv gå på vandet, som genstand for en ny kult; og det er historien om den liberale humanisme, som ad vejen udskiftede frelse med frihed, forsynet med et nyt drivmiddel, fremskridtet, og en ny slags sandhed, den videnskabelige, verificeret ved en verdensforandrende teknologi. De fire katastrofer var ikke årsag til alt dette, men anledning til, at uforudsete tendenser kom op til overfladen", som forfatteren indledningsvis fortæller.

At den sorte død var en katastrofe, er indlysende. Mellem 1/3 og 1/2 af Europas befolkning omkom i tiden 1347 til 1352. At det også bidrog til et mere individualiseret samfund efter erkendelsen af, hvor kort livet kunne være, og ikke mindst hvor lidt hjælp der var at hente i familien, kirken og lokalsamfundet, er en mindre velkendt fortolkning. Mennesket oplevede bogstaveligt talt at stå sig selv nærmest og være "sin egen lykkes smed." En anden væsentlig følge var, ifølge Jensen, nominalismens indtog på den skolastiske scene, der hævdede at universalier var fiktioner og ord, og al væren dermed partikulær og individuel. Hensigten var at beskrive Gud som ufatteligt med for-

nuften og Guds frie vilje, som igen åbnede op for en ny forståelse af menneskets frie vilje. Det var en tråd den italienske renæssancehumanisme tog op ved at se mennesket som et viljesvæsen på egne vilkår. Renæssancehumanismen indsnævrede dermed afstanden mellem menneske og gud.

Den anden katastrofe, reformationen, gik videre ned ad den sti, mod sekulariseringen, der skubbete magten over til fyrsterne, men også betød at der kom noget "fladt praktisk nyttigt, kedeligt sagligt, trist nøgtern og hensigtsmæssig over alle livsyringer", med Egon Friedells ord. Jensen henviser her også til Max Webers protestantiske etik og "Entzauberung" af verden. Derpå kom oplysningstiden og den franske revolution, katastrofe nummer tre. Med oplysningstidens ideer forstod det vestlige menneske ikke længere sig selv ud fra sted, historie, kirke, slægt og familie, men ud fra en universal menneskenatur. Rousseaus ædle vilde blev en del af vestlig selvforståelse og identitet. Med den franske revolution og Nationalforsamlingens menneske- og borgerrettighedserklærings benævnelse af fællesviljen og folkesuveræniteten trådte det vestlige individ så frem som en politisk faktor, som borger og som masse. Så var vejen åben for en manipulation af fællesviljen ind i en "dunkel blindgyde af politisk radikaliserings... og morderisk terror". Hvad der igen peger ind i katastrofe nummer fire, verdenskrigene, godt hjulpet på vej af romantikkens ide om den subjektive fortolkning af verden, som forlovede sig med nationen som ideologi.

Verdenskrigene er Henrik Jensens hjemmebane, særligt den Første Verdenskrigs betydning som autoritetsfaldets Ground Zero. Billedet af manden i skyttegravene, som billedet på det vestlige individs tab af Gud er stærkt. Manden gik hjem, men blev på en måde hængende i skyttegravens resten af livet, og skyttegravens hængende i den vestlige kultur, som et granatchok, og en uklar gråzone mellem rask og syg, ganske genkendelig i nutidens diagnosesamfund. Tilpasningsproblemer i krigens skyttegrav blev til tilpasningsproblemer i det moderne massesamfund. Jensen beskriver herefter stringent mellemkrigstidens tumult frem mod Auschwitz, som en skæbnetråd mellem skyttegravene, dødslejrene og atombomben – og humanismens sammenbrud. Tilbage stod et "gudløst Europa, som stod til at miste sin traditionelle kultur, fællesidentitet og orientering og havde opgivet at knytte anden mening til tilværelsen end velfærd, finansieret af teknologisk fremskridt." Katastrofernes resultat er, og her bliver Henrik Jensens fortælling for alvor tankevækkende, en næsegrus underkastelse til teknologien. Kulturen er lagt ind i et "teknologisk væksthus, der definerer verden ud fra sin algoritmiske matematik og amoral." Kombineret med det senmoderne menneskes autoritetsfortrængning, giver det et noget trist billede af vo-

res samtid, men et billede vi som gymnasielærere kan genkende elementer af. Som når undervisning blev til ansvar for egen læring, en misforståelse som har skabt meningsløshed og ugidelighed hos eleverne. "De lærer ikke hvad de skal, men forsvinder med arme og ben ind i en SoMe parallelverden."

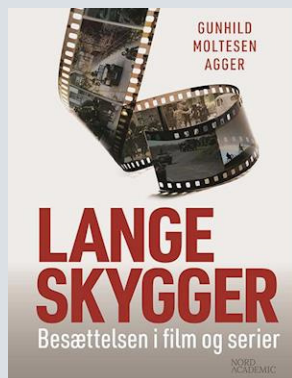
Der er ikke megen håb at hente i Henrik Jensens værk, men det er i den grad tankevækkende og interessant historie. Samlet bliver fortællingen vel pessimistisk og deterministisk – individualisme som afledt tendens af fire meget forskellige hændelser over 600 år – men det er dælmæ godt skrevet og argumenteret. Henrik Jensen har et håb, et håb om at det vestlige menneske med gudernes hjælp finder ned fra det Babelstårn, det har bevæget sig op i, i sin søgen efter frihed og frelse. Et håb om, at samvittigheden vil genindfinde sig som en indre stemme med Guds vejledning.

Det vil være svært at omsætte "Mens vi venter på miraklet" til undervisning i klasseværelset en til en – men det er i den grad en bog at blive klogere af og tilsætte perspektiver på det, vi laver i undervisningen. Læs den, mens vi i disse tider venter på miraklet.

Morten Andersen

Lange skygger

Besættelsen i film og serier. Gunhild Moltesen Agger. Nord Academic Forlag 2025. 352 sider, 324,95 kr.

Når Danmarks førstedame udi mediehistorie taler (eller skriver), så gør man klogt i at høre godt efter, for hvad der kommer, er godt at få forstand af. Gunhild Moltesen Agger har senest begået en formidabel bog om de lange skygger, som besættelsen af Danmark kaster ind over filmproduktionen i Dan-

mark efterfølgende.

Besættelsen har utvivlsomt sat sig dybe spor, som til stadighed bearbejdes i bøger, film og andre medieudgivelser; såvel fakta- som fiktionsproduktioner, og det er derfor et særdeles velkomment bidrag til overblikket over disse, som Gunhild Agger leverer i denne velskrevne, medlevende og dybe bog, som endvidere er rigt udsmykket med en bred variation af billeder.

Bogen indkredser på de 325 sider forskellige tendenser i danske film- og tv-produktioner om besættelsen.

Imidlertid er det dog med rette filmene, som fylder mest, om end både Matadors besættelsesafsnit (1980-81) og Badehotellets ditto (2020-22) behandles både godt og grundigt; det samme kan siges, om tv-produktionerne om Janes Horney (1985) og Kaj Munk (1986). De første to lever stadig i vores fælles hukommelse, mens de to sidste vel stort set er glemte.

Imidlertid begynder bogen med en motivering, og her får vi lov til at kigge med på barndoms – og ungdomsbilleder af forfatteren, samtidig med at vi hører anekdoter fra forfatterens egen familie og omgangskreds. Dette er med til at illustrere, hvordan besættelsen sætter sig spor igennem ikke blot alle familier; men også gennem samfundets fælles erindring. Herefter gennemgås danske besættelsesfilm i en række kapitler, som alle har forskellige temaer som overskrift.

Det interessante er Gunhild Aggers evne til at overskue og formidle et meget komplekst materiale, for ud over at der behandles en lang række film og tv-produktioner (Bogen opridser 34 film og 10 tv-produktioner) sammenholdes dette også med begivenhederne under besættelsen og de skiftende tolkninger af dette efterfølgende. Endvidere forholder Gunhild Agger sig også til de skiftende æstetiske og stilistiske virkemidler, som filmene benytter sig af.

Tematisk er der dog et vist sammenfald med tidslinjen i og med at de første film – og den første kommer allerede i 1945 – tegner et unuanceret glansbillede af danskerne og især modstandsbevægelsen, hvilket selvsagt hænger sammen med, at danskerne har et behov for at placere sig selv på det gode hold; både indadtil og udadtil. Senere kommer der film, der i tråd med historieforskningen begynder at problematisere denne meget sort-hvide skildring af besættelsen.

Gunhild Agger har tillige øje for, hvordan filmene ligeledes er en spejling af deres samtid; således er der ikke meget glorificering af den kommunistiske del af modstandskampen under den kolde krig, og senere hen da danske unge bliver involveret i krigene i Afghanistan og Irak, kommer en ny bølge af krigsfilm, som ganske vist udspilles under besættelsen, men som tematiserer evigt gyldige problemstillinger.

De nyeste film roder imidlertid lidt rundt i systemet, og det giver anledning til yderligere refleksion. Fx er Anne Grethe Bjarups Riis: Hvidstengruppen I og II blevet beskyldt for at benytte sig af en utidssvarende patos, hvor der er for stort fokus på et entydigt dansk mod og en historie, som hører hjemme i halvtredserne – anfører Gunhild Agger, at et næsten enigt anmelderkorps skriver. Imidlertid anfører hun også, at de danske biografgængere ikke var enige, da filmen solgte formidabelt. Det er rigtig interessant, at Gunhild Agger

holder anmeldelserne op mod biograftallene – også selv om dette nogle gange er problematisk.

Slutteligt samles der op på bogens pointer, og der udpeges endog en række dilemmaer og potentielle filmmanuskripter, som endnu ikke har ført til film om den danske besættelse. Vi må blot læne os tilbage og vente på at nogen samler ideerne op.

Som bekendt har Gunhild Agger i mange år forsket og undervist på danskstudiet i Aalborg, og er jo dermed ikke historiker – som sådan – men Gunhild Aggers store flid og mange kompetencer gør alle forbehold til skamme. De små fejl, der gør sig gældende, tilgiver man derfor gerne. Fx at alle medlemmer af kommunistpartiet skulle være blevet arresteret, eller når jødernes flugt over Øresund bruges som belæg for, at Sveriges flygtningepolitik efterfølgende ikke fortjener kritisk afstandtagen. Ja, ja, en lille idiosynkratisk finke hopper af panden.

Alt i alt er der dog ingen tvivl om, at det er en velskrevet, spændende og særdeles læseværdig bog. Dog er den ikke velegnet som klassesæt, da den er for tung og for specifik til et forløb. På den anden side kan man næppe kalde sig et gymnasium, hvis denne bog ikke er at finde på biblioteket; ligeledes kan man næppe med rette kalde sig lektor, hvis man viser besættelsesfilm i undervisningen uden at have læst dette værk først.

God læselyst

Kim Hornbech